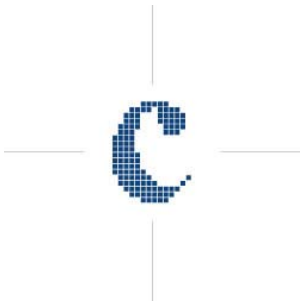

Saoedi-Arabië, machtig in onmacht:
Op weg naar hervorming of naar
revolutie?

Leen Boer

januari 2005

Desk top publishing: *Cheryna Abdoel Wahid*

Nederlands Instituut voor
Internationale Betrekkingen
'Clingendael'
Clingendael 7
2597 VH 's-Gravenhage
Telefoon: 070-3245384
Telefax: 070-3282002
Postbus 93080
2509 AB 's-Gravenhage
E-mail: cesp@clingendael.nl
Website: <http://www.clingendael.nl>

© Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Instituut *Clingendael*.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Wat is de huidige stand van zaken?	5
Wat zijn de verwachtingen ten aanzien van de toekomst?	7
Aanbevelingen voor het Nederlands c.q. Europees beleid	7
1 Inleiding	9
2 Een korte schets van de stand van zaken	11
Het politiek systeem	12
Koningshuis en geestelijkheid	15
De media	17
De sociaal-economische situatie	17
De stand van de Saoedische olievoorraden	20
Terrorisme	21
In hoeverre zijn hervormingen haalbaar?	22
3 Saoedi-Arabië en de internationale verhoudingen	27
Saoedi-Arabië in de regio	27
De relatie tussen Saoedi-Arabië en het Westen	28
Economische relaties tussen Nederland en Saoedi-Arabië	31
De toenemende Aziatische vraag naar Saoedische olie	31

4	Ontwikkelingen op de korte en middellange termijn	33
	Een ‘ongelukje’ kan gebeuren	33
	De middellange termijn	34
	De relatie tussen Saoedi-Arabië en het Westen op de langere termijn	35
5	Consequenties voor het Nederlands (c.q. Europees/Westers) beleid	37
	Literatuurverwijzingen	41
	Boeken, artikelen, e.d.	41
	Dag- en weekbladen, e.d.	45
	Over de auteur	49

Samenvatting

Door de golf van terreuraanslagen na mei 2003 is onzekerheid ontstaan over de stabiliteit van Saoedi-Arabië. Dit land beschikt over een kwart van de wereldoliereserves. Toegang daartoe is van groot economisch en strategisch belang voor het Westen. Deze notitie beoogt na te gaan hoe ernstig de factoren zijn die de stabiliteit van Saoedi-Arabië bedreigen, wat op korte en middellange termijn de te verwachten ontwikkelingen zijn en wat het Nederlands (c.q. Europees) beleid terzake zou kunnen zijn.

Wat is de huidige stand van zaken?

- Saoedi-Arabië heeft lange tijd bewust voor het isolement gekozen. Men is niet open als het om informatie gaat, niet naar buiten en niet naar binnen. Over de gehele linie speelt dat gebrek aan openheid analisten parten.
- Sinds in 1935 in Saoedi-Arabië olie werd gevonden heeft dit land buitengewoon snelle veranderingen doorgemaakt. Daarbij zijn moderne en traditionele structuren met elkaar vervlochten geraakt op een wijze die thans de voortgang en de duurzaamheid van het ontwikkelingsproces lijkt te blokkeren.
- De snelle veranderingen die hebben plaatsgevonden zijn onder meer een grote welvaartsgroei (hoewel de welvaart per hoofd van de bevolking de laatste jaren weer is afgenomen), een aanzienlijke toename van de autochtone bevolking, een enorme toevloed van buitenlandse werknemers en een drastische verstedelijking.
- Tegelijkertijd is het land in bestuurlijk en religieus opzicht weinig veranderd. De in Saoedi-Arabië dominante stroming in de Islam is een streng conservatief salafisme. Bestuurlijk is Saoedi-Arabië een absolute monarchie. Er is geen grondwet (wel een ‘basic law’) en geen parlement.
- De facto is er binnen het koningshuis sprake van machtsdeling, zij het dat die betrekkelijk ondoorzichtig is. Een stelsel van elkaar in evenwicht houdende machtsbalansen is niet bevorderlijk voor het nemen van noodzakelijke, maar moeilijke beslissingen.

- Er is thans (nog) geen breed georganiseerde oppositie. Voorzover er sprake is van oppositie is deze heterogeen en gefragmenteerd. Een militaire staatsgreep wordt niet waarschijnlijk geacht. Er is weinig zicht op de publieke opinie (op enkele recente peilingen na).
- Traditioneel vormden onder meer de alliantie tussen de conservatieve geestelijkheid en het Huis Saoed, patronage en onderdrukking de machtsmiddelen van het koningshuis. Met de olierijkdom is tevens een verzorgingsstaat opgebouwd. Met het 'uitdelen' van voorzieningen en werkgelegenheid wordt legitimiteit 'gekocht'.
- Economisch zijn er belangrijke onbalansen. De welvaart is in hoofdzaak gebaseerd op inkomsten uit de olie-export. Vanuit deze inkomsten zijn economische groei, werkgelegenheid en voorzieningen gefinancierd. Door een snelle bevolkingsgroei is het per capita inkomen niettemin gedaald. Het kost de staat financieel steeds meer moeite het voorzieningen- en werkgelegenheidsniveau voor de autochtone bevolking in stand te houden. Gastarbeiders vormen een sluitpost.
- Omdat het 'uitdelen' van voorzieningen en werkgelegenheid één van de machtsmiddelen van het koningshuis vormt, is het politiek lastig daarop te bezuinigen.
- Door gebrek aan openheid, inadequate regelgeving en het ondoorzichtig patronagesysteem is er een gebrek aan (binnen- en buitenlandse) investeringen in andere economische sectoren dan de oliewinning. Het is echter moeilijk het patronagesysteem af te schaffen, omdat het een van de steunpilaren is van de macht van het koningshuis.
- Ontkennen van problemen, niets doen en handelen uitstellen lijken diep ingesleten reactiepatronen bij de huidige machthebbers.
- De golf van terreuraanslagen die sinds mei 2003 Saoedi-Arabië zelf teistert heeft het Saoedisch koningshuis bewust gemaakt van de gevaren van islamistisch terrorisme voor de eigen positie en samenleving. Inertie heeft sindsdien plaatsgemaakt voor een actievere bestrijding.
- Hoewel het gedachtegoed van Al Qaeda een aanzienlijk deel van de Saoedische bevolking lijkt aan te spreken, hebben de recente terreuracties in het land zelf veel afkeuring onder de bevolking opgeroepen.
- De relatie tussen het Westen en Saoedi-Arabië is in wezen van beide kanten 'noodgedwongen'. Het Westen heeft olie nodig en Saoedi-Arabië vooral veiligheidsgaranties. De relatie is dus pragmatisch van aard, gebaseerd op samenkomende belangen en niet op gedeelde waarden.
- Nederland heeft vooral belang bij de invoer vanuit Saoedi-Arabië (19% van de ingevoerde olie komt uit Saoedi-Arabië) en minder bij de uitvoer naar Saoedi-Arabië (0,38% van de totale export).
- De relaties van Saoedi-Arabië met Azië (China e.a.) worden in snel tempo belangrijker, onder meer door de toenemende vraag aldaar naar olie uit het Midden Oosten.

- Al te expliciete Westerse steun aan Saoedische hervormers werkt zeer waarschijnlijk averechts, omdat het Westen in Saoedi-Arabië (en in het Midden Oosten in het algemeen) een geloofwaardigheidsprobleem heeft.

Wat zijn de verwachtingen ten aanzien van de toekomst?

- Een islamistische omwenteling (zoals die van Khomeini in Iran of van de Taliban in Afghanistan) is op de korte termijn niet waarschijnlijk. Daarvoor hebben te veel maatschappelijke groepen (nog) belang bij een continuering van de status quo.
- Desalniettemin is het niet geheel en al uit te sluiten dat een uitzonderlijke, toevallige keten van gebeurtenissen op korte termijn toch tot een val van het koningshuis leidt. De onzekerheid die veroorzaakt wordt door het gebrek aan openheid kan daarbij een belangrijke rol spelen, want paniekreacties bevorderen.
- Bij ongewijzigd (of onvoldoende gewijzigd) beleid zullen op middellange termijn de toenemende werkloosheid onder de autochtone bevolking en de dalende levensstandaard tot sociale en politieke onrust leiden.
- Het is sterk de vraag of het koningshuis er op tijd in zal slagen de noodzakelijke beleidswijzigingen door te voeren. Daartoe zal het immers structuren (zoals de 'uitdeelstaat' en het stelsel van patronage) waarop zijn macht berust, maar die thans averechtse effecten lijken te krijgen (onder meer door demografische ontwikkelingen) ingrijpend moeten veranderen. Het koningshuis zal op zoek moeten gaan naar alternatieve vormen van legitimiteit. Ook zal daarbij rekening moeten worden gehouden met de behoefte aan meer zeggenschap vanuit de bevolking.
- Ook zonder een omwenteling in Saoedi-Arabië komt een onbelemmerde westerse toegang tot de olie onder druk te staan. Er is een toenemende vraag naar olie vanuit Azië. Op langere termijn zijn Aziatische alternatieven denkbaar voor het huidige veiligheidsarrangement tussen Saoedi-Arabië en de Verenigde Staten.

Aanbevelingen voor het Nederlands c.q. Europees beleid

- Nederland (c.q. Europa, het Westen) zou er het verstandigst aan doen zijn afhankelijkheid van Saoedische olie te verminderen.
- Zolang de afhankelijkheid van Saoedische olie blijft bestaan is het niet raadzaam 'op hoge toon' aan te dringen op democratische hervormingen. 'Het Westen' heeft zowel bij overheid als bevolking in Saoedi-Arabië een geloofwaardigheidsprobleem als het gaat om het bevorderen van zaken als democratie en (pers)vrijheid. In de praktijk is deze bemoeienis vaak ineffectief of werkt ze zelfs averechts. Democratie kan niet van buitenaf worden opgelegd, maar alleen van binnenuit tot wasdom komen.

- Desalniettemin is het verstandig de relatie met Saoedi-Arabië te verdiepen. Het verdient aanbeveling zich daarbij te richten op zaken die over en weer belangrijk en nuttig worden gevonden. Vanuit Nederlands en Europees perspectief zou het daarbij kunnen gaan om dialoog en samenwerking op de terreinen van, bijvoorbeeld, economische instituties en wet- en regelgeving en terreurbestrijding. Daarnaast kan uitwisseling van, bijvoorbeeld, wetenschappers, journalisten en ambtenaren (opleidingen hier, detacheringen daar) overwogen worden.

Kaart 1: Saoedi-Arabië 2003 (politiek)

Bron: General Libraries, The University of Texas at Austin, USA
(http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/saudi_arabia_pol_2003.jpg/
27-07-04).

1 Inleiding

Door de golf van terreuraanslagen die Saoedi-Arabië na mei 2003 heeft getroffen, zijn vragen gerezen over de stabiliteit van dit land. Dergelijke vragen zijn allerm minst nieuw. Zij waren, bijvoorbeeld, al aan de orde in 1979, na de bezetting van de Grote Moskee in Mekka, en na aanslagen midden jaren negentig. Saoedi-Arabië heeft een kwart van 's werelds bewezen oliereserves en is de belangrijkste speler in de Organisatie van Olie-Exporterende Landen (OPEC). Het economisch en strategisch belang van een onbelemmerde toegang tot deze olie kan moeilijk overschat worden. Tegen die achtergrond kan de neiging ontstaan de huidige instabiliteit te overdrijven. Waar het gaat om de korte termijn lijken terrorisme deskundigen over het algemeen somberder dan Saoedi-Arabië experts.¹

Eerst wordt beschreven wat in Saoedi-Arabië zelf de belangrijkste destabiliserende factoren zijn. Vervolgens wordt kort ingegaan op de plaats van Saoedi-Arabië in de regio. Daarna wordt aandacht besteed aan de internationale relaties van Saoedi-Arabië en aan de eigen dynamiek van die relaties. Op grond van het voorgaande wordt een inschatting gemaakt van mogelijke ontwikkelingen op de middellange termijn. Tenslotte wordt ingegaan op de vraag wat dit alles betekent voor het Nederlands (c.q. Europees) beleid ten aanzien van Saoedi-Arabië.

1) Cordesman (2004a), bijvoorbeeld, waarschuwt voor 'overreageren'. Volgens hem loopt het huidige regime nauwelijks risico. Ook Aarts (2004: 74) is van mening dat het koningshuis nog behoorlijk vast in het zadel zit. Zie ook: Champion 2003: 4; Gause III 2002: 42-44; International Crisis Group 2004: 2. Volgens Magnus Ranstorp (Center for the Study of Terrorism and Political Violence, St Andrews, Schotland) en Rob van Wijk (Instituut Clingendael, Den Haag) kan er in Saoedi-Arabië elk moment een omwenteling plaatsvinden (Boom 2004).

2 Een korte schets van de stand van zaken

Aan korte typering van Saoedi-Arabië bestaat zowel in de vakliteratuur als in de pers geen gebrek. Ze zijn over het algemeen niet erg vleidend. Het zou een samenleving zijn *'die uitbundig consumeert, maar notoir onproductief is'*.² Het land zou *'in een schizofrene toestand verkeren' door het naast elkaar bestaan van theocratie en moderniteit*.³ Saoedi-Arabië zou *over de gehele wereld 'allerlei middeleeuwse islamitische scholen subsidiëren, waar studenten geleerd wordt de Verenigde Staten te verachten, en niet alleen passief'*.⁴ Er zou sprake zijn van *'officieel gesanctioneerde hypocrisie', omdat de schijn van het puriteins geloof in het openbaar wordt opgehouden, terwijl rijke prinses in de beslotenheid van hun paleizen 'al wat het Westen te bieden heeft' genieten*.⁵ Er zou in Saoedi-Arabië sprake zijn van *'een gewelddadige, jeugdige subcultuur, bezeten van Moslim slachtoffer-denken en wraaklust', aantrekkelijk voor de 'grote massa verveelde, religieus gehersenspoelde, sexueel gefrustreerde en, in toenemende mate, werkloze jongeren'*.⁶

Feit is dat het land sinds er in 1935 olie werd gevonden buitengewoon snelle veranderingen heeft doorgemaakt, vooral in de laatste drie decennia. Daarbij gaat het onder meer om een grote welvaartsgroei (zij het dat de groei per capita sinds begin jaren negentig vaak negatief is uitgevallen), een aanzienlijke toename van de autochtone bevolking, een enorme toevloed van buitenlandse werknemers en een drastische verstedelijking (van 30% in 1960 naar 84% in 1997). De olie heeft ook geleid tot intensievere relaties met het buitenland. Tezelfdertijd is er een sluier over het land blijven hangen: er is lange tijd bewust voor een zeker isolement gekozen en men is niet open, niet naar buiten en niet naar binnen. Over de gehele linie speelt dat gebrek aan openheid analisten parten. Het gaat daarbij niet alleen om zaken als het koningshuis en terrorisme,

-
- 2) Wright 2004: 53.
 - 3) Rouleau 2002: 82.
 - 4) Berman 2004: 13.
 - 5) Buruma en Margalit 2004: 135.
 - 6) The Economist 5 juni 2004.

maar ook om betrekkelijk eenvoudige sociaal-economische gegevens.⁷ Het gaat overigens niet alleen om het verborgen houden van gegevens. Verondersteld wordt dat ook de Saoedische overheid regelmatig in het duister tast. Dat zou komen doordat met de opkomst van de 'uitdeelstaat' en de afschaffing van de inkomstenbelasting het vermogen sociaal-economische gegevens te verzamelen verloren is gegaan. Zelfs schattingen van de bevolkingsomvang lopen enigszins uiteen (de laatste volkstelling dateert van 1992).⁸ Het World Factbook van de CIA houdt het op ruim 24 miljoen inwoners, inclusief (in juli 2003) naar schatting 5,5 miljoen buitenlanders.⁹ Een Saoedische minister maakte overigens in mei 2004 bekend dat er 8,8 miljoen buitenlanders in Saoedi-Arabië zijn. Bij een geschatte autochtone bevolking van 17 à 18 miljoen zou dat betekenen dat er op elke 2 Saoediërs één buitenlander in Saoedi-Arabië verblijft.¹⁰

Het politiek systeem

Het koningshuis, de Al Saoed, heeft in de eerste decennia van de twintigste eeuw – tijdens het verval van het Ottomaanse Rijk – zijn macht vanuit Riyadh over het Arabisch Schiereiland uitgebreid en daarmee de huidige staat Saoedi-Arabië gesticht. Het heeft de absolute macht. De Saoediërs zijn nog echte 'onderdanen'. Er is geen grondwet (wel een 'basic law' uit 1992). Er is ook geen parlement. Alle belangrijke posities in de regering worden door prinsen bekleed. Uiteraard moet het vorstenhuis in de uitoefening van zijn macht wel rekening houden met andere groepen in de samenleving, in het bijzonder met de geestelijkheid, maar in toenemende mate ook met een opkomende middenklasse. De roep om meer (mede)zeggenschap vanuit de samenleving heeft in de loop van de jaren negentig tot enkele zeer voorzichtige hervormingen geleid. Begin jaren negentig is een raadgevende vergadering ingesteld, maar de leden daarvan worden benoemd. De eerste gemeenteraadsverkiezingen, in 2003 voor 2004 aangekondigd (overigens slechts voor de helft van de zetels; de andere raadsleden zullen benoemd blijven worden), zijn uitgesteld tot begin 2005. Vrouwen zullen zeer waarschijnlijk niet mogen stemmen. Er zijn een drietal 'nationale dialogen' gevoerd (in feite niet meer dan discussiebijeenkomsten, waarvan de deelnemers door de overheid werden aangewezen), die overigens niet tot concrete resultaten hebben geleid. Vanuit westers perspectief gezien zijn deze

-
- 7) 'Statistics in the kingdom are rarely more than guesses', merkte de journalist Wright (2004: 53) op. In een rapport van de Verenigde Naties wordt geconstateerd dat regelmatige en volledige gegevens over inkomen, consumptie en gezondheidszorg niet eenvoudig te verkrijgen zijn (United Nations 2002: 10, 14).
 - 8) Volgens Champion (2003: 196) worden officiële Saoedische bevolkingsgegevens alom als 'suspect' beschouwd: het aantal autochtonen zou bewust overschat en het aantal buitenlanders onderschat worden.
 - 9) CIA 17-02-04.
 - 10) Human Rights Watch 2004: 8.

hervormingen aan de magere kant. Van Saoedische zijde wordt steeds benadrukt dat dit voor het land zelf grote veranderingen zijn. Wellicht belangrijker is dat de geringe mate aan vrijheid die ze bieden zeer onzeker is. De arrestatie van een aantal prominente hervormingsgezinden in maart 2004 maakte duidelijk dat de marges van de vrijheid even gemakkelijk weer worden ingeperkt.

Verwacht moet worden dat het koningshuis in de komende jaren meer aan de vraag om medezeggenschap zal moeten toegeven. Het opleidingsniveau van de bevolking is in de afgelopen decennia sterk verbeterd en meestal leidt dat tot de vraag om meer zeggenschap. Hoewel vaak nog de tribale origine (en verscheidenheid) van Saoedi-Arabië wordt benadrukt is het nu ook een natiestaat in wording. Hoe lang en intensief het land ook afgeschermd is geweest, Saoedi-Arabië ontkomt niet aan de effecten van de globalisering, bijvoorbeeld op het terrein van communicatie. Het land zal op den duur niet als een ‘koninklijk eigendom’ behandeld kunnen blijven worden. De afgelopen decennia zijn de onderdanen ‘onderdanig’ gebleven ten gevolge van een mengsel van onderdrukking (o.a. intimidatie, censuur, gebruik van informanten, arrestaties en executies), coöptatie en het ‘uitdelen’ van welvaart. Met de oliegeden is vanuit het koningshuis een uitgebreid patronagesysteem opgebouwd, dat ongeveer drieduizend prinsen¹¹ en honderden families aan elkaar verbindt. Tevens is er een welvaartsstaat uitgebouwd, met verzorging van de wieg tot het graf (gezondheidszorg, onderwijs, voedsel- en energiesubsidies, subsidies voor leningen, werkgelegenheid, huisvesting en investeringen).

Speculeren over de machts(ver)deling binnen het koningshuis is een ‘wetenschap’ op zich. De staat wordt als gefragmenteerd gekenschetst, omdat verschillende prinsen hun eigen invloedssferen hebben. Koning Fahd, die weerstand zou hebben opgeroepen door zijn hedonistische levensstijl, is sinds een beroerte in 1995 op de achtergrond geraakt. Zijn halfbroer, Kroonprins Abdallah, die vele taken van Fahd waarneemt, staat als meer traditioneel en integer bekend. Abdallah wordt als voorstander van hervormingen gezien. In het algemeen echter zijn de Al Saoed niet erg geneigd tot hervormingen omdat deze per definitie aantasting van privileges impliceren. Abdallah’s aanvankelijke populariteit zou wat verminderd zijn door zijn pro-Amerikaanse houding (ook al is hij dat in mindere mate dan Fahd). Zijn halfbroer Nayef, minister van Binnenlandse Zaken, zou zich daartegen verzetten, in alliantie met de conservatieve geestelijkheid, en wordt soms afgeschilderd als (voormalig) sympathisant van (het gedachtegoed van) Al Qaeda. Anderen stellen dat dit beeld van verdeeldheid niet klopt en dat er thans geen duidelijke signalen zijn van tweedracht of machtsstrijd binnen de koninklijke familie, maar dat het heel goed mogelijk is dat elk van de hoofdrolspelers in het koningshuis evenzeer aarzelt tussen vasthouden aan de status quo en hervormen. In de praktijk komt het in ieder geval slechts mondjesmaat tot hervormingen. Hoe de verhoudingen binnen het koningshuis ook zijn, vrijwel alle hoofdrolspelers zijn inmiddels (hoog)bejaard, waardoor een vooralsnog

11) Ook schattingen van het aantal prinsen variëren. Getallen van 6.000 tot 10.000 en 20.000 worden ook wel genoemd (Champion 2003: 71, 294).

onzekere machtswisseling hoe dan ook aanstaande is. Duidelijke regels voor opvolging zijn er niet. Veel jongere prinses bekleden vooraanstaande posities in de overheid, maar vooralsnog springt daaruit geen duidelijke kandidaat voor de opvolging naar voren. In het verleden is overigens de opvolging in het Huis Saoed vaak met gewelddadige strijd gepaard gegaan. De meest recente voorbeelden zijn Koning Faisal en Koning Saoed. Faisal, een voorganger van de huidige koning Fahd, werd in 1975 vermoord door een prins. De reden was weliswaar niet direct de opvolgingskwesitie, maar wel de nasleep van een conflict over de mate van modernisering, het te voeren beleid dus. De voorganger van Faisal, Koning Saoed, werd in 1964 afgezet na een machtsstrijd binnen het koningshuis.

Er is weinig zicht op de publieke opinie in Saoedi-Arabië. Dat komt uiteraard door het gebrek aan persvrijheid en de onderdrukking van afwijkend denken. Het algemene beeld is evenwel dat de bevolking in meerderheid zeer conservatief is, vooral waar het de sociale verhoudingen, en in het bijzonder de man – vrouw relatie betreft. Eén van de zeldzame opiniepeilingen, in 2003, wees uit dat Saoediërs zich vooral druk maken over de werkloosheid.¹² Door de bevolking worden politieke hervormingen, en met name democratisering, wenselijk gevonden. De liberale hervormers lijken echter niet op veel steun te kunnen rekenen. Ook zij stellen overigens de legitimiteit van de Saoedische monarchie over het algemeen niet ter discussie. De oppositie van islamistische zijde is verdeeld. Een deel legt de nadruk op sociale hervormingen en een ander deel juist op politieke veranderingen. Gematigde islamisten werken de laatste jaren wat meer samen met liberale hervormers. Een modernisering van het staatsbestuur in overeenstemming met islamitische beginselen lijkt op steun vanuit de bevolking te kunnen rekenen. Slechts drievijfde van de bevolking zou de officiële geestelijkheid steunen. Ongeveer de helft van de bevolking was positief over de boodschap van Bin Laden, maar weinigen zagen in hem een leider. Het geweld tegen Saoedi's heeft de afgelopen paar jaar de populariteit van Al Qaeda in Saoedi-Arabië duidelijk geschaad.

Er is dus geen sprake van een breed georganiseerde oppositie. Integendeel, zij is heterogeen, gefragmenteerd en ongeorganiseerd. Ook onder studenten komt georganiseerde oppositie niet voor. Een georganiseerd maatschappelijk middenveld is er niet. Demonstraties zijn verboden. Ze zijn zo ongewoon dat zelfs een opstootje van enkele honderden mensen de internationale pers haalt. Verondersteld wordt dat het gezag van het koningshuis te lijden heeft gehad onder de Golfoorlog van begin jaren negentig; immers het bleek afhankelijk van buitenlandse (Amerikaanse) troepen om het gevaar vanuit Irak te keren. Bin Ladens populariteit wordt toegeschreven aan het feit dat hij de onvrede met het vorstenhuis en de verbolgenheid over het Westen, en Amerika in het bijzonder, verwoordt. Het koningshuis lijkt de laatste jaren om de eigen positie te versterken het 'nationaal gevoel' te willen bevorderen door de nationale geschiedenis van het door de Al Saoed 'verenigd' (dan wel veroverd) Saoedi-Arabië te benadrukken.

Opvallend is dat er niet of nauwelijks wordt gespeculeerd over de mogelijkheid van een militaire staatsgreep in Saoedi-Arabië. Toch vormen de militairen potentieel een

12) Obaid 2004.

factor van betekenis. Er is de afgelopen decennia heel veel geld geïnvesteerd in leger en veiligheidstroepen. De strijdkrachten zijn in hoge mate gesegmenteerd. Er is een Nationale Garde die onder bevel staat van kroonprins Abdallah. De Nationale Garde is in 1956 gevormd uit tribale strijdkrachten, met een bijzondere loyaliteit aan het Huis Saoed. De Garde wordt nog steeds gezien als een ‘bastion van tribalisme’.¹³ Daarnaast is er een regulier leger dat wordt aangestuurd door de Minister van Defensie, Prins Sultan (al ruim veertig jaar in functie en naar verluidt nu ernstig ziek). Er zijn verschillende veiligheidsdiensten die onder leiding staan van de Minister van Binnenlandse Zaken, Prins Nayef (bijna dertig jaar in functie). Elk van deze prinsen heeft daarnaast een eigen inlichtingendienst. De Nationale Garde zou beter georganiseerd zijn dan de strijdkrachten. In de reguliere strijdkrachten zijn kunde en verdienste niet altijd grond voor bevordering. Dat tast de kwaliteit ervan aan. Bovendien heeft het leger te maken met slechte planning van (te) grote wapenaankopen. De defensie-uitgaven hebben sterk bijgedragen aan de budgettaire problemen van de Saoedische staat in de afgelopen 10-15 jaar. Vooral schattingen van de omvang van de Nationale Garde lopen uiteen. Wel zeker is dat de omvang ervan sinds de Golfoorlog van begin jaren negentig aanzienlijk is toegenomen en thans de omvang van het reguliere leger benadert. Beide hebben thans naar schatting 100.000 man in actieve dienst.

Koningshuis en geestelijkheid

Het koningshuis ontleent zijn legitimiteit in belangrijke mate aan een reeds in de 18e eeuw tot stand gekomen symbiose tussen de Al Saoed en de islamitische geestelijkheid. Er is toen een alliantie gesloten tussen Muhammad ibn Abd al-Wahhab, leider van een soennitisch islamitisch reveil, en Muhammad ibn Saoed, vorst in het centrale deel van Arabië. Afstammelingen van al-Wahhab beheersen nog steeds de religieuze instellingen van Saoedi-Arabië. Kern van de symbiose is dat de orthodoxe geestelijkheid de legitimiteit van de macht van de Al Saoed vanuit de Islam ondersteunt en onderstreept, en dat het vorstenhuis in ruil daarvoor de orthodoxe geestelijkheid ruimte geeft en waar nodig, ook financieel, steunt. Na de val van het Ottomaanse Rijk hebben de Saoedische heersers zich opgeworpen als de hoeders van de belangrijkste twee heilige plaatsen van de Islam, Mekka en Medina. Naar al-Wahhab wordt de dominante stroming in de Islam in Saoedi-Arabië wel het Wahhabisme genoemd. Zelf spreekt men liever van Salafisme. Deze stroming is zeer puriteins en wordt in verband gebracht met een hoge mate van onverdraagzaamheid ten aanzien van andersdenkenden en met anti-westerse opvattingen.¹⁴ Het koningshuis moet ernstig rekening houden met de geestelijkheid, maar

13) Champion 2003: 68.

14) De kern van het salafisme is dat men wil terugkeren naar de ‘zuivere Islam’, de geloofspraktijk ten tijde van de Profeet Mohammed. Er worden thans twee hoofdstromingen

de onderlinge verhouding is niet altijd zonder problemen. In de jaren vijftig en zestig van de 20ste eeuw verleende Saoedi-Arabië politiek asiel aan duizenden leden van de Egyptische Moslimbroederschap. Onder hun invloed is een deel van de geestelijkheid gepolitiseerd. De moskee werd daarmee in zekere zin een vrijplaats voor politiek. Uit zelfbehoud heeft het koningshuis de geestelijkheid vaak veel ruimte gegeven. Er is veel geld geïnvesteerd in de verbreiding van de puriteinse Islam in het buitenland via ondersteuning van moslims en donaties voor de bouw van moskeeën, ook in Nederland.¹⁵ Maar ook in eigen land wordt ruimte gegeven, bijvoorbeeld aan de religieuze politie. Op die manier probeert men als het ware door coöptatie dreiging te neutraliseren. Toch zijn er van tijd tot tijd spanningen tussen koningshuis en geestelijkheid. De ‘gevestigde’ geestelijkheid neemt niet altijd volledig afstand van (nog) radicalere elementen (zoals in 1979). Het koningshuis grijpt dan in om grenzen te stellen. Vooral de laatste jaren is dat het geval geweest. Men is al te radicale imams gaan oppakken (en laat ze soms ‘herscholen’) en probeert uitingen van onverdraagzaamheid in schoolboeken (de geestelijkheid heeft een stevige greep op het onderwijs) enigszins terug te dringen. De aanwezigheid van gematigder, meer hervormingsgezinde geestelijken wordt wel eens verondersteld, maar voorzover ze er zijn, laten ze dat dan niet zozeer in het openbaar blijken.

Naast de puriteins Soennitische hoofdstroom – die zoals hierboven kort geschetst zelf nog verschillende geledingen kent – zijn er ook nog religieuze minderheden, waaronder Shiïeten en Sufisten. Schattingen van aantallen lopen ook in dit geval weer uiteen.¹⁶ Het Saoedisch salafisme zet zich sterk af tegen de Shi’a. Er is een lange geschiedenis van vervolging van en onrust onder Shiïeten. Zij leven vooral in de olierijke Oostelijke provincie. De Shiïetische minderheid wordt thans niet als een serieuze bedreiging voor de machthebbers gezien. Of dat zo blijft is afhankelijk van de ontwikkelingen in Irak (zie §3).

in het salafisme in Saoedi-Arabië onderscheiden, de een voor en de ander tegen het koningshuis (AIVD 2004).

15) Zie: AIVD 2004.

16) Raphaëli (2003: 9), bijvoorbeeld, schat dat 20 procent van de Saoedische bevolking Shiïet is. Gause III (2002: 39) en de International Crisis Group (21 september 2004: 4) houden het op 10 procent.

De media

Alle media in Saoedi-Arabië staan onder controle van de overheid (het ministerie van Informatie). Alle radio- en televisiestations in Saoedi-Arabië zelf zijn eigendom van de overheid. Geconstateerd wordt dat ‘serieus nieuws’ vaak ontbreekt in de Saoedische media. Met de ontwikkeling van nieuwe media wordt het echter moeilijker nieuwsstromen van elders te blokkeren. Met gebruik daarvan kunnen naar het buitenland verbannen of gevluchte opposanten (zoals Saad Faqih, vanuit Londen) in toenemende mate hun boodschap in Saoedi-Arabië verspreiden. Hoewel satellietshotels er officieel nog steeds verboden zijn, is Saoedi-Arabië de belangrijkste consument van satelliettelevisie in de Arabische regio. Toegang tot het internet is sinds 1999 mogelijk in Saoedi-Arabië zelf. Al het internet verkeer verloopt via één nationaal knooppunt. Er is door de overheid veel geïnvesteerd in het ontoegankelijk maken van internetsites waarvan de inhoud onaanvaardbaar wordt geacht. Zelfcensuur speelt ook een belangrijke rol (immers de overheid kan meekijken). Niettemin is via enkele kleinere Golfstaten ongeautoriseerde toegang tot het internet mogelijk. De laatste jaren is mede onder druk van de nieuwe mogelijkheden sprake van wat meer openheid. Vooral in de pers komen nu ook problemen aan de orde die onder de bevolking leven. Dat is een positieve ontwikkeling, maar de stap van discussie naar oplossing is nog groot.

De sociaal-economische situatie

De economie van Saoedi-Arabië is niet erg evenwichtig opgebouwd. Ze is sterk afhankelijk van de oliewinning en -export. Van de staatsinkomsten komt 70-80 procent en van het bruto nationaal product ongeveer 40 procent uit de oliesector. De ernst van de zwaktes in de Saoedische economie wordt zeer verschillend ingeschat. De gestage stroom van inkomsten uit de olie-export heeft problemen lange tijd verhuld. De recent sterk gestegen oliepijzen geven wat dat betreft weer enig respijt. De staat is tot op heden de belangrijkste motor van economische groei en werkgelegenheid geweest, maar slaagt er steeds minder in die rol te spelen. De ontwikkeling van de private sector is aanzienlijk achtergebleven, door een gebrek aan private investeringen in eigen land.¹⁷ Er zijn vanuit Saoedi-Arabië overigens wel grote bedragen in het buitenland geïnvesteerd. Investerings vanuit het buitenland worden afgeremd door gebrek aan openheid en door inadequate regelgeving. Dat geldt in mindere mate voor de oliesector, waarschijnlijk omdat daarin meer zekerheid van de overheid te verkrijgen is en omdat de korte termijn winsten daar groter zijn. Buitenlandse investeringen komen vooral uit de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en andere EU-landen (ook Nederland, met vooral Shell) en Japan. Ze

17) ‘The royals are great spenders, but not great investors.’, merkte een deelnemer aan een ‘workshop’ over Saoedi-Arabië op (Saudi Arabia between 9/11, the Iraq War and the Future: Key trends in politics, economy and international relations. Leiden, 19-21 februari 2004).

zijn in zeer hoge mate geconcentreerd in de petrochemische industrie en leveren verhoudingsgewijs weinig werkgelegenheid op.

Saoedi-Arabië is in wezen een renteniersstaat, waarin persoonlijke en informele netwerken, patronage en allerlei soorten tussenpersonen die voor hun diensten ‘commissie’ vangen een belangrijke rol spelen. Per definitie is niet iedereen gelijk voor de wet, omdat de koninklijke familie – met duizenden prinsen – daarboven staat. Het ingewikkelde stelsel van relaties tussen patroons, cliënten en tussenpersonen maakt de economie ondoorzichtig. Onderhandelingen over de voorwaarden voor de door Saoedi-Arabië gewenste toetreding tot de Wereldhandelsorganisatie, de WTO, verlopen moeizaam en hebben nog niet tot een definitief resultaat geleid. Met behulp van de olie-inkomsten heeft de overheid de afgelopen decennia een verzorgingsstaat gecreëerd. Daarmee is als het ware legitimiteit bij de bevolking gekocht. De verzorgingsstaat is echter de laatste jaren onder druk komen te staan. Een reeks van overheidstekorten en de hoge kosten van de Golfoorlog in het begin van de jaren negentig in combinatie met een toen lage olieprijs hebben geleid tot een hoge staatsschuld.

Er werken zeer veel buitenlanders in Saoedi-Arabië. Daarbij gaat het zeker niet alleen om de olie-industrie. In 2000, bijvoorbeeld, waren slechts 20% van de artsen en nog geen 20% van het verplegend personeel Saoediërs. Voorts wordt heel veel ongeschoolde arbeid (ook in huishoudens) door buitenlanders verricht. Gastarbeiders komen vooral uit Bangladesh, India, Pakistan, Egypte, Soedan en de Filippijnen. Volgens een recent mensenrechtenrapport komen vooral bij de tewerkstelling van laaggeschoolden (en in het bijzonder van vrouwen) grote misstanden voor.¹⁸

Er is sprake van een stijgende werkloosheid onder Saoedische mannen (er worden percentages genoemd van ruim 10% tot ongeveer 25%) en met name onder hoger opgeleide mannen (rond 30%). Slechts een zeer gering percentage vrouwen verricht betaalde arbeid, hetgeen samenhangt met een uiterst strikte scheiding van mannen en vrouwen in de Saoedische samenleving. De roep om meer mogelijkheden voor vrouwen om maatschappelijk actiever te worden begint – zij het voorzichtig – gehoord te worden. Achter de sluiers zijn wel reeds veranderingen opgetreden: tot 1964 mochten meisjes niet eens naar school, terwijl nu 55% van de universitaire studenten vrouw is (in afwijking van het algemene beeld van aanzienlijke achterstand van vrouwen in de Arabische wereld op dat onderwijsniveau). Overigens genoot in 1966 nog maar 7 procent van de kinderen lager onderwijs. In 1990 gold dat (naar schattingen van UNESCO) voor ongeveer driekwart en in 2000 voor tweederde van de kinderen. Dat duidt erop dat de uitbreiding van het basisonderwijs de bevolkingsgroei niet kan bijhouden (en dat is wel in lijn met de ontwikkeling in de Arabische wereld in het algemeen), maar ook hier dient in het oog gehouden te worden dat de cijfers in verschillende bronnen enigszins variëren.

Bij de kwaliteit van het onderwijs in Saoedi-Arabië worden met regelmaat kanttekeningen gezet. Verhoudingsgewijs wordt veel tijd besteed aan ‘de Islam’ en te

18) Human Rights Watch 2004.

weinig aan vaardigheden waarmee je je brood kunt verdienen.¹⁹ Dat wordt als een belangrijke belemmering gezien voor het terugdringen van de werkloosheid onder de autochtone bevolking. Een grotere ‘Saoedisering’ van de werkende bevolking wordt zeer wenselijk geacht, vooral met het oog op economische en politieke stabiliteit. Die Saoedisering is al ruim 15 jaar beleidsdoel, tot nu toe zonder het beoogde resultaat. Bij het werkethos van de doorsnee Saoediër worden overigens ook vaak vraagtekens gezet.²⁰

Er wordt ook wel beweerd dat het onderwijs aanzet tot haat jegens andersdenkenden en daardoor een voedingsbodem voor terrorisme zou vormen. Sageman (2004: 74) heeft daarvoor in zijn onderzoek naar de achtergronden van, onder meer Saoedische, terroristen geen aanwijzingen gevonden.

De snelle bevolkingsgroei is reden tot grote zorg. Het geboortecijfer is zeer hoog, rond 3,5% (en zal waarschijnlijk relatief hoog blijven als de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen zo laag blijft). Ongeveer de helft van de bevolking is jonger dan 20 jaar. De verwachting is daarom dat de hoge bevolkingsgroei nog wel enige tijd zal aanhouden. Dat houdt in dat er de komende jaren een toenemend beroep zal zijn op de openbare voorzieningen en een groeiende behoefte aan werkgelegenheid. Mede als gevolg van de bevolkingsgroei is sinds begin jaren tachtig het BNP per capita aanzienlijk gedaald. Het is thans US \$ 8.727 (huidige dollars), overigens nog altijd meer dan viermaal het gemiddelde inkomen in het Midden Oosten en Noord Afrika als geheel. Tijdens de olie’boom’ van de jaren zeventig steeg het nog met gemiddeld 5% per jaar (terwijl het BNP jaarlijks met 10% gemiddeld toenam); in de jaren tachtig daalde het met 5% per jaar (terwijl het BNP nauwelijks toenam). Sinds 1991 is de groei van het BNP weer wat toegenomen, maar neemt het BNP per capita nog steeds af, jaarlijks tussen de 1 en 2% (het effect van de recent sterk gestegen olieprijs is daarin nog niet meegenomen). Tegen deze achtergrond zou een proactievare bevolkingspolitiek geen kwaad kunnen. De geestelijkheid in Saoedi-Arabië verzet zich tegen geboortebeperving. Dat het heel anders kan in een islamitisch land bewijst Marokko.

19) Rouleau 2002: 83: ‘[...] 30 to 40 percent of the course hours in schools are devoted to studying scripture.’

20) Zie, bijvoorbeeld, het cynische opinie-artikel van Al-Rasheed in het Saoedische dagblad Arab News van 5 augustus 2004.

De stand van de Saoedische olievoorraden

De gangbare kennis is dat Saoedi-Arabië over een kwart van de wereldwijd ‘bewezen’ olievoorraden beschikt en dat het land nog gedurende vele decennia één van de belangrijkste olieleveranciers van de wereld zal zijn. Geloof en vertrouwen spelen een belangrijke rol op de oliemarkt, ook waar het Saoedi-Arabië betreft. Er worden de laatste tijd grote vraagtekens gezet bij de oliereserves van Saoedi-Arabië. En, die kunnen niet gelijk van tafel geveegd worden, want ook als het om de eigen olie gaat is Saoedi-Arabië een gesloten boek. Sinds de oliewinning genationaliseerd is zijn de cijfers staatsgeheim. Een Amerikaanse oliedeskundige, Matt Simmons, voormalig energie-adviseur van George W. Bush, komt op grond van wel beschikbare gegevens over de periode van 1961 tot 2003 tot sombere conclusies. De meeste Saoedische olie is nog steeds afkomstig uit weliswaar grote, maar zeer oude productievelden en er zijn, volgens Simmons, tekenen die erop wijzen dat deze velden over hun piek heen zijn. Vergelijkbare nieuwe olievelden zijn in de afgelopen dertig jaar niet gevonden. Simmons roept op tot openbaarheid inzake oliereserves opdat de wereld zich kan voorbereiden op grotere olieschaarste. Voorts stelt hij dat de olieprijs enorm zal moeten stijgen om het ‘aanboren’ van nieuwe olie- en energiebronnen te stimuleren.²¹ Uiteraard is Simmons van Saoedische zijde tegengesproken.²²

De afgelopen decennia heeft de reserve productiecapaciteit van Saoedi-Arabië een belangrijke rol gespeeld op de wereldoliemarkt. Saoedi-Arabië is de enige ‘swing-producer’. Met die reservecapaciteit kan de olieprijs enigszins beïnvloed worden. De mogelijkheid van inzet van deze reservecapaciteit wordt wel de hoeksteen genoemd van de relatie tussen Saoedi-Arabië en de Verenigde Staten. Diverse malen heeft de inzet ervan een prijsverlagend of -stabiliserend effect gehad. De laatste tijd lijkt dat instrument wat minder succesvol te zijn, wellicht mede door het enigszins afgenomen belang van de OPEC (thans ongeveer 40% van de productie) in de wereldwijde oliemarkt. Bovendien is de vraag, met name ook vanuit Aziatische landen als China en India, en dientengevolge de productie sterk toegenomen waardoor de reserve capaciteit naar verluidt thans zeer beperkt zou zijn (2 miljoen vaten op een dagelijks wereldwijd verbruik van 80 miljoen).

21) De Telegraaf 31 juli 2004; Schempf 2004; Telegraph.co.uk 12 juni 2004; Institute for the Analysis of Global Security 31 maart 2004.

22) Arab News 26 februari 2004; Petroleumworld.com 14 maart 2004. In Dar al Hayat (3 maart 2004) wordt gesteld dat de beweringen van Simmons deel uitmaken van een campagne van Amerikaanse neo-conservatieven en de Zionistische lobby tegen Saoedi-Arabië.

Terrorisme

In mei 2003 vond een reeks bomaanslagen plaats in Saoedi-Arabië waarbij tientallen buitenlanders de dood vonden. Vooral sindsdien worden (weer) vraagtekens gezet bij de stabiliteit van dit land. Bij veel waarnemers bestaat de indruk dat de overheid (dus het koningshuis) van Saoedi-Arabië de gevaren van het terrorisme (van vooral Al Qaeda) voor de eigen positie en de eigen samenleving tot mei 2003 niet erg serieus nam. Vooral in de Amerikaanse pers is zelfs gesuggereerd dat hoge kringen in Saoedi-Arabië, al dan niet bewust, betrokken zijn geweest bij de financiering van terrorisme buiten Saoedi-Arabië, waaronder de aanslagen van 9/11.²³ Er wordt ook veel gespeculeerd over actieve, dan wel stilzwijgende steun voor Al Qaeda vanuit de Nationale Garde en de inlichtingen- en veiligheidsdiensten in Saoedi-Arabië. Zeker is dat de wortels van het huidige terrorisme in en vanuit Saoedi-Arabië in 1979 liggen. Dat was een jaar van grote beroering in de Islam. Het was niet alleen het jaar van de bezetting van de Grote Moskee in Mekka en van de revolutie in Iran, maar ook van de Sovjet-invasie in Afghanistan. De heilige oorlog aldaar tegen de Sovjets is door het regime in Riyadh, mede ter ondersteuning van zijn islamitische legitimiteit, uitbundig gesteund, zowel met geld als met faciliteiten voor jihadisten.²⁴ De Saoedische tak van Al Qaeda is vooral door vanuit Afghanistan teruggekeerde jihadisten gevormd. Het grote aantal aanslagen dat de laatste jaren in Saoedi-Arabië zelf is gepleegd wordt verklaard door de terugkeer van Saoedische militanten uit Afghanistan na de val van de Taliban, eind 2001, en het feit dat Bin Laden en Al Qaeda zich tegen het Saoedisch koningshuis hebben gekeerd in verband met de Saoedische steun aan de Verenigde Staten in de Golfoorlog van begin jaren negentig.²⁵ Sinds de aanslagen van mei 2003 is er sprake van een actiever en systematischer terreurbestrijding (al worden er – wederom vooral in de Amerikaanse media – nog met regelmaat kanttekeningen gezet bij inzet en kwaliteit). In eerste instantie werd dat toegeschreven aan buitenlandse druk. Naarmate er meer Saoedi's slachtoffer werden, nam evenwel ook in Saoedi-Arabië zelf de motivatie om wat aan het geweld te doen sterk toe.

Over de doeleinden van de terroristen in Saoedi-Arabië wordt uiteraard druk gespeculeerd. Het verklaarde doel van Bin Laden is het verdrijven van alle niet-moslims uit het land van de heilige plaatsen (met name 'Satan's U.S. troops') en de omverwerping van het koningshuis ('the devil's supporters allying with them').²⁶ Een strategie die

-
- 23) En niet alleen in de pers. Zo wordt, bijvoorbeeld, in een rapport dat gesponsord is door de Amerikaanse Council of Foreign Relations gesteld, dat sinds 2003 door Saoedi-Arabië wel intern de terreurbestrijding ter hand is genomen, maar dat de financiering van terrorisme en de 'export van radicaal extremisme' naar elders nog volstrekt onvoldoende wordt aangepakt (Greenberg et al. 2004).
 - 24) Ongeveer 15.000 Saoediërs namen deel aan de Jihad in Afghanistan, zij het dat – uiteraard – ook in dit geval schattingen uiteenlopen (Champion 2003: 217, 240).
 - 25) Men houdt nu rekening met de terugkeer van Saoedische militanten uit Irak. Zie: The Washington Post 11 juli 2004.
 - 26) World Islamic Front Statement, 23 februari 1998.

mogelijk aantrekkelijk is voor Al Qaeda is een scenario dat de Verenigde Staten tot ingrijpen verleidt. Immers een interventie van de Verenigde Staten in het land waar zich de heiligste plaatsen van de Islam bevinden, zou kunnen leiden tot een ware volksofstand, waarschijnlijk niet alleen in Saoedi-Arabië. Dat scenario zou impliceren dat Al Qaeda's acties erop gericht zijn het land zelf en de oliewinning en -export in het bijzonder zoveel mogelijk te destabiliseren.

Een andere redenering²⁷ is juist dat een onmiddellijke omverwerping van het koningshuis niet wordt nagestreefd, en wel om te voorkomen dat de Verenigde Staten ingrijpen. Het streven zou zijn op geleidelijker wijze tot een politieke omwenteling te komen, waardoor het uiteindelijk doel, een islamistisch(er) bestuur en controle over de olierijkdom, gerealiseerd wordt zonder dat de Verenigde Staten een 'casus belli' wordt geboden. Vanuit die redenering worden directe aanslagen op de infrastructuur van de oliewinning en -export minder waarschijnlijk geacht. Ook al lopen de inschattingen van de kwetsbaarheid van de infrastructuur van de oliewinning in Saoedi-Arabië nogal uiteen, het is wel zo dat deze *relatief* goed beschermd is ten opzichte van 'zachte doelen' zoals de wijken waarin buitenlanders wonen.

Het blijft gissen wat de uiteindelijke doeleinden van Al Qaeda (en verwante groepen) in Saoedi-Arabië zijn en wat men ervoor over heeft die te bereiken. Slagkracht, durf en inzet (of gemakzucht) van terroristen spelen ook een rol. De gebrekkige informatie die over de achtergronden van terroristen in Saoedi-Arabië beschikbaar is, biedt geen eenduidige antwoorden. Duidelijk is wel dat betrokkenen in Saoedi-Arabië rekening houden met de publieke opinie, bijvoorbeeld door zich bij recentere aanslagen meer op niet-moslims te concentreren. Het voornaamste doel op korte termijn lijkt toch te zijn buitenlanders dermate af te schrikken dat ze het land verlaten. Een massale uittocht van alle buitenlanders zou niet alleen de economie zeer schaden maar ook tal van voorzieningen volledig lam leggen. Een uittocht van westerlingen zou vooral – maar niet alleen – schadelijk zijn voor de olie-industrie, in ieder geval op de korte termijn. Er wordt door westerse waarnemers dan ook wel gewaarschuwd tegen 'al te snelle' adviezen aan eigen burgers Saoedi-Arabië te verlaten, omdat daarmee 'relatief kleine terroristische aanslagen' (zoals Al-Khobar, met 22 doden, eind mei 2004) met succes worden beloond door te doen wat de terroristen beogen.²⁸

De interne veiligheid moet vooral ook gebaseerd zijn op steun van de bevolking, zo benadrukken Cordesman en Obaid (2004: 36). Op termijn kunnen hervormingen daartoe de sleutel zijn. Het zou echter een illusie zijn te veronderstellen dat daarmee aan alle terrorisme op Saoedische bodem een einde zal komen. Het is op die manier terug te dringen, maar zeker niet uit te roeien.

In hoeverre zijn hervormingen haalbaar?

27) Zie: Eldridge 2004.

28) Cordesman 2004b.

Bij ongewijzigd (of onvoldoende gewijzigd) beleid zullen op den duur de toenemende werkloosheid en de dalende levensstandaard onvermijdelijk tot sociale en politieke onrust leiden. Onrust is bovendien een context waarin ook terrorisme goed kan gedijen. Naarmate beleidswijzigingen langer worden uitgesteld zal bijsturen ook lastiger worden en de te verwachten onrust navenant groter. Hervormingen zijn dus op korte termijn noodzakelijk. Hervorming is uiteraard een zeer breed begrip dat voor verschillende partijen in de Saoedische samenleving een zeer uiteenlopende inhoud kan hebben. De benodigde hervormingen zullen hier alleen in grote lijnen aan bod kunnen komen.

De dilemma's waarvoor de huidige machthebbers zich gesteld (zouden moeten) zien, zijn niet gering. Ze zullen een eind moeten maken aan de 'uitdeelstaat'. 'Uitdelen' is de afgelopen decennia een belangrijke basis geworden voor de continuering van hun macht. Echter het wordt onbetaalbaar en daardoor een bedreiging voor de stabiliteit op langere termijn. Er zal gesneden moeten worden in de vele voorzieningen die de afgelopen tientallen jaren zijn opgebouwd. Dergelijke bezuinigingen zullen grote delen van de bevolking treffen. De verwachting is dat als gevolg van dergelijke sociaal-economische hervormingen de ongelijkheid in de samenleving aanzienlijk zal toenemen. Elites weten zich immers vaak aan dergelijke bezuinigingen te onttrekken en de verwachting lijkt gerechtvaardigd dat dit zeker in Saoedi-Arabië ook het geval zal zijn.

Als het om economische hervormingen gaat luidt het verhaal enigszins anders. Deze zijn dringend nodig om – buiten de oliesector – werk en inkomen te genereren voor de groeiende bevolking. In eerste instantie zal vooral juist de elite (niet alleen het vorstenhuis, maar ook de daaraan gelieerde families en de netwerken van tussenpersonen) daarvoor veren moeten laten. Zonder een einde aan het nepotisme en het ondoorzichtig en inefficiënt gebruik (of misbruik) van publieke middelen is er weinig kans op een evenwichtig stelsel van adequate regelgeving en zal het niet lukken voldoende investeringen in de niet-olie sectoren aan te trekken. Zonder transparantie in het openbaar bestuur, beschikbaarheid en toegankelijkheid van elementaire en betrouwbare sociaal-economische gegevens, gelijkheid voor de wet, et cetera, zal het moeilijk blijken, zo niet onmogelijk zijn een evenwichtiger economische ontwikkeling op gang te brengen die vooral gebaseerd is op productie van goederen en diensten in plaats van op oliewinning en – export en van daaruit gefinancierde consumptie. Al jarenlang is er dan ook sprake van een falend beleid van economische diversificatie.

Men zal dus een andere 'traditioneel' belangrijke steunpilaar van de macht moeten aantasten, te weten het stelsel van persoonlijke netwerken van patroons, cliënten en (veelal commissie ontvangende) tussenpersonen. Ook dat zou een investering zijn in stabiliteit op langere termijn. Het is echter zeer de vraag of de machthebbers die slag kunnen maken. De gevestigde belangen van de vele verschillende betrokkenen binnen en rond de koninklijke familie maken het uiteraard zeer moeilijk economische hervormingen door te voeren die raken aan staatseigendommen en aan privileges. Voorzover er zicht op is lijkt de structuur van de machtsdeling binnen de koninklijke familie en via patroon-client relaties tussen de koninklijke familie en andere vooraanstaande families weinig gunstig voor een actief hervormingsbeleid. Een stelsel van elkaar in evenwicht houdende machtsbalansen is niet bevorderlijk voor het nemen van moeilijke beslissingen. En het

gaat inderdaad om moeilijke beslissingen. Omdat men de steunpilaren van de macht moet hervormen heeft wat de machthebbers te doen staat zeer veel weg van het doorzagen van de poten van de stoel waarop ze zitten. Ook al worden de noodzakelijke beslissingen genomen – het aanzienlijk terugsnijden van de voorzieningen en de invoering van een transparant economisch stelsel door gelijktijdige afschaffing van het patronagesysteem – dan zijn er nog de nodige hobbels te nemen in de uitvoering daarvan. De vraag is immers gerechtvaardigd of Saoedi-Arabië wel over de instellingen (ministeries, e.d.) beschikt die de kennis en capaciteiten in huis hebben om de benodigde (sociaal-)economische hervormingen door te voeren.

Het beeld dat velen hebben is dat ontkenning van de problemen, de verantwoordelijkheid elders leggen (bij de Zionisten, bijvoorbeeld), niets doen of handelen uitstellen diep ingesleten reactiepatronen zijn bij de huidige machthebbers in Saoedi-Arabië. Men is als het ware ‘machtig in onmacht’. In de praktijk is men meestal reactief, waardoor men in feite voortdurend achterloopt bij de gebeurtenissen. Op den duur zal dat de achilleshiel van het koningshuis blijken te zijn.

De redenering kan zijn dat meer politieke zeggenschap voor de bevolking het wisselgeld zou kunnen zijn voor het terugsnijden van de sociale voorzieningen en het veranderen van de economische structuur. Het koningshuis zou daarmee hernieuwde legitimiteit en steun kunnen verkrijgen. De kans op serieuze politieke hervormingen lijkt echter nog geringer dan die op economische hervormingen. Afstand doen van macht lijkt voor de huidige generatie van machthebbers duidelijk een brug te ver. Waar het gaat om politieke hervormingen zal het bovendien niet eenvoudig zijn zowel de meer liberale als radicale islamistische kringen tevreden te stellen. Beide verlangen meer transparantie en verantwoording van het koningshuis en beide zullen in eerste instantie ook meer zeggenschap en democratie eisen, maar de verwachting is dat daarna de verlangens snel uiteen zullen lopen. Democratie kan voor de een doel zijn, want waarde op zich, en voor de ander slechts instrument, want middel om de macht te veroveren. Tegemoetkomen aan de ene kant betekent veelal op de tenen van de andere kant gaan staan. De algemene inschatting is overigens dat noch de liberalen noch de gematigde islamisten (ook al werken deze de laatste jaren in toenemende mate samen) thans kunnen tippen aan de macht en de invloed van de gevestigde, conservatieve geestelijkheid. Het koningshuis zal het zich vooralsnog niet kunnen veroorloven zijn traditionele bondgenoot, de conservatieve geestelijkheid van zich te vervreemden. Een gematigd alternatief is er niet binnen de geestelijkheid (of laat zich in ieder geval niet zien). Vooral hervormingen die de geldende interpretaties van de Islam raken, in het bijzonder met betrekking tot de rechten van vrouwen zullen zeer gevoelig liggen, zo niet onmogelijk blijken, vooral ook door het conservatisme van een groot deel van de bevolking. De wijze waarop (de noodzaak van) hervormingen worden ‘verpakt’ is en blijft belangrijk. Het zal duidelijk zijn dat veranderingen die als ‘islamitisch’ kunnen worden gekenmerkt meer kans op succes zullen hebben.

Al te expliciete steun vanuit het Westen, en met name vanuit de Verenigde Staten, kan voor de meer liberale hervormers juist averechts uitpakken. Schaarse opiniepeilingen bevestigen het beeld dat de Saoedische bevolking zeer negatief gestemd is ten aanzien van

het Amerikaans buitenlands beleid (het Palestijns-Israëliësch conflict; de rol van de Verenigde Staten in Irak). Dat is ook de reden waarom het Koningshuis zich ten overstaan van de eigen bevolking de laatste jaren wat meer gedistantieerd heeft van de Verenigde Staten.

Gewaarschuwd wordt bovendien tegen al te snelle politieke hervormingen (al worden die door vrijwel niemand verwacht).²⁹ De redenering is dan dat het heel goed mogelijk is dat in algemene en vrije verkiezingen islamistische groeperingen aan de macht komen en dat zulks niet in het voordeel van het Westen zou zijn. Ook hervormers in Saoedi-Arabië zelf vrezen dat te snelle veranderingen in dit land zonder democratische traditie en maatschappelijk middenveld destabiliserend zouden kunnen werken. De International Crisis Group stelt dat dit uiteraard geen pleidooi moet zijn voor het achterwege laten van maatregelen om de bevolking bij het bestuur van het land te betrekken, maar wel voor geleidelijkheid.³⁰

29) Vgl. Gause III 2002: 47-48.

30) International Crisis Group 2004: 20-21.

3 Saoedi-Arabië en de internationale verhoudingen

Saoedi-Arabië in de regio

Het koninkrijk Saoedi-Arabië is sinds de formele stichting ervan in 1932 voor de bescherming tegen regionale dreigingen afhankelijk geweest van, achtereenvolgens, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Tijdens de Koude Oorlog gold de alliantie met de Verenigde Staten ook als veiligheidsarrangement tegen de Sovjet Unie. Met het einde van de Koude Oorlog is het accent weer vooral op regionale dreiging komen te liggen; deze is in toenemende mate ook van niet-statelijke aard (Al Qaeda). Het onmiddellijk gevaar vanuit Irak lijkt met het afzetten van Saddam Hussein afgenomen. Het is evenwel nog allerm minst duidelijk wat de komende jaren voor Irak – en dus ook voor de buurlanden – gaan brengen. De scenario's die de ronde doen variëren van een uiteenvallen van Irak, het voortbestaan van Irak als – al dan niet federale – staat tot een regionale herschikking door nieuwe grensoverschrijdende verbanden van Koerden en van Shiïeten.³¹ Uiteraard is vooral het laatste scenario bedreigend voor Saoedi-Arabië, temeer daar de Shiïetische minderheid in dat land geconcentreerd is in de olierijke Oostelijke Provincie. Ook de beide andere scenario's brengen echter risico's met zich mee voor Saoedi-Arabië. Indien Irak uiteenvalt zullen Al Qaeda en aanverwante terreurnetwerken er waarschijnlijk speelruimte behouden en verkrijgen. Daar zal Saoedi-Arabië dan de nodige overlast van ondervinden. In het geval Irak bijeenblijft, zal de relatie met Saoedi-Arabië zeer afhankelijk zijn van de mate waarin de Shiïetische meerderheid in de Irakese regering zal domineren.

In de oorlog met Irak hebben de Iraanse conventionele strijdkrachten grote verliezen geleden. Ze zijn daarvan nog steeds niet hersteld, maar worden nu weer opgebouwd. De kans op een toekomstige nucleaire dreiging vanuit Iran is aanwezig. Met Jemen zijn er de afgelopen decennia verscheidene strubbelingen geweest. Ook de strijdkrachten van Jemen zijn sinds de burgeroorlog verzwakt. Toch blijft Jemen een (potentieel) onrustige factor aan de zuidgrens, vooral waar het gaat om de infiltratie van terroristen en smokkel van wapens en drugs. Het Palestijns-Israëliësch conflict blijft het gevaar van escalatie in zich

31) Zie de interessante analyse van: Allaf et al. 2004.

houden. De relatie met Syrië is opmerkelijk goed. Syrië – geen buurland en in religieus-ideologisch opzicht ook bepaald niet nauw verwant aan Saoedi-Arabië, maar wel een frontstaat in het Palestijns-Israëliësch conflict – krijgt financiële steun van Saoedi-Arabië.

De regio biedt Saoedi-Arabië vooral risico's. De samenwerking met Bahrein, Koeweit, Oman, Qatar en de Verenigde Arabische Emiraten in de Gulf Cooperation Council (gevormd in 1981, onder meer als reactie op de onzekerheden ontstaan door de oorlog tussen Iran en Irak) doet daar weinig aan af. Significante militaire steun heeft Saoedi-Arabië niet te verwachten van de Arabische landen in de regio. Er zijn hardnekkige geruchten dat Saoedi-Arabië nucleaire veiligheidsopties verkent. Het zou de aanschaf van eigen kernwapens overwegen of het aangaan van een alliantie met een bestaande kernmacht. Het heeft de zekerheid dat Israël kernwapens heeft. Als het conflict tussen Israël en de Palestijnen uit de hand loopt en derde partijen in de regio betrokken raken, is gebruik van kernwapens niet geheel en al onvoorstelbaar. Door Israël is immers, naar verluidt, reeds tijdens de Yom Kippur oorlog van 1973 het gebruik van kernwapens overwogen. Daarnaast wordt Saoedi-Arabië geconfronteerd met de mogelijkheid dat Iran over kernwapens zal beschikken. Bijkomende overwegingen zouden zijn de onzekerheid over de (betrouwbaarheid van de) Amerikaanse veiligheidsgaranties en het gegeven dat met een relatief kleine autochtone bevolking een geografisch groot gebied verdedigd moet worden. China heeft in de jaren tachtig al middellangeafstandsraketten (weliswaar met conventionele koppen, maar ook geschikt voor kernkoppen) aan Saoedi-Arabië geleverd. Het is ook Pakistan behulpzaam geweest bij de ontwikkeling van raketten. China is betrokken bij het nucleaire programma van Iran en zou in dit opzicht ook een interessante partner voor Saoedi-Arabië kunnen worden. De aanschaf van de raketten destijds door Saoedi-Arabië was een verrassing, ook voor de Amerikanen, evenals de keuze van de leverancier, een communistisch land waar Saoedi-Arabië geen formele diplomatieke relatie mee onderhield. De raketten zijn nu aan vervanging toe. China en Pakistan worden gezien als mogelijke leveranciers voor een vervangende generatie raketten. De vraag is dan uiteraard in hoeverre Pakistan en China in de huidige internationale context de vrijheid kunnen en zullen nemen ook op nucleair gebied zaken te doen met Saoedi-Arabië.³²

De relatie tussen Saoedi-Arabië en het Westen

In de islamitische wereld neemt Saoedi-Arabië als hoeder van de belangrijkste heilige plaatsen in de Islam (en bestemming voor de jaarlijkse hadj) een speciale positie in. Juist daarom is 'de bezoedeling door de aanwezigheid van ongelovigen'

32) Zie: Ganguly 2004; Kamp 2004; Luft en Korin 2004; McDowell 2003.

in de bakermat van de Islam voor puriteinse moslims zo'n gevoelig punt. Dat compliceert de relatie met het Westen. In wezen is vanuit beide kanten gezien de relatie 'noodgedwongen'. Het Westen heeft de olie uit Saoedi-Arabië nodig. Saoedi-Arabië heeft vooral veiligheidsgaranties nodig en expertise voor de winning van de olie. Volgens Champion (2003: 310) is Saoedi-Arabië ook voor wat betreft de oliewinning nog zeer afhankelijk van buitenlandse technologie, expertise en ongeschoolde arbeid. De relatie van Saoedi-Arabië met zowel de Verenigde Staten als Europa is dus pragmatisch van aard, gebaseerd op samenkomende belangen, en niet op gedeelde waarden. Uiteraard heeft het Westen ook belang bij rust en stabiliteit in de Golfregio.

In een analyse van het buitenlands beleid van Saoedi-Arabië in de 20ste eeuw typeerde Nonneman (2001) het als een voortdurend, pragmatisch streven naar relatieve autonomie door afhankelijkheid van machtige landen zoveel mogelijk te beperken. Men probeert afhankelijkheid te verkleinen door deze te spreiden. Sinds het einde van de Koude Oorlog en met name door de nasleep van de Golfoorlog is er in de relatie tussen de Verenigde Staten en Saoedi-Arabië meer afstandelijkheid geslopen. Die trend is versterkt door de betrokkenheid van een groot aantal Saoedische daders bij '9/11'. Saoedi-Arabië zou zich in de loop der jaren minder afhankelijk hebben gemaakt van Amerikaanse deskundigheid. Voor de aanschaf van wapens is men zich meer tot het Verenigd Koninkrijk en China gaan wenden.³³ Het aantal Saoedische studenten in de Verenigde Staten is na '9/11' aanzienlijk afgenomen. Andersom zijn de Verenigde Staten er, vooral na 9/11, toe overgegaan de relaties met de andere Golfstaten te intensiveren. Niettemin is het aandeel van de Saoedische olie in de import van de Verenigde Staten gestegen van 16,6% in 2002 naar 17,8% in 2003.

De onderlinge betrekkingen tussen beide landen zijn hoe dan ook ingewikkelder geworden na de aanslagen in New York en Washington. Over en weer is de publieke opinie wantrouwend en vijandig. Het grote aantal Saoediërs onder de kapers van '9/11' heeft in beide landen tot complottheorieën en verdachtmakingen geleid die de bilaterale relatie enigszins onder druk hebben gezet.³⁴ Soms lopen daardoor officieel en feitelijk beleid nogal uiteen, zoals in het geval van de Saoedische steun aan de Amerikaanse inval in Irak. Saoedi-Arabië was daar in het openbaar tegen, maar achter de schermen niet en liet de Verenigde Staten toch gebruik maken van militaire bases.³⁵ In het rapport van de Commissie van het Congres van de Verenigde Staten die '9/11' onderzocht werd geconstateerd dat Saoedi-Arabië 'een problematische bondgenoot' is geweest in de bestrijding van islamitisch extremisme. Aanbevolen werd open met deze problemen om te gaan en te proberen een relatie met dit land op te bouwen die boven de olie uitstijgt en

33) Cordesman en Obaid (2004: 12) wijzen erop dat dit wel afstemmingsproblemen en hogere trainings- en onderhoudskosten met zich mee heeft gebracht.

34) Doran (2004: 51) stelt dat Saoedi-Arabië in wezen zowel de 'closest Arab ally' van de Verenigde Staten is als 'one of its most bitter enemies'.

35) Ook de contacten tussen het Witte Huis en de Saoedische ambassadeur in de Verenigde Staten, zoals beschreven door Woodward (2004: o.a 229-231, 347-349), wekken de indruk dat het met de Saoedische weerstand tegen de inval in Irak wel meeviel.

tegenover de burgers van beide landen, de Verenigde Staten en Saoedi-Arabië te verdedigen is.³⁶

Het Westen is de laatste jaren steeds meer het belang van politieke en economische hervormingen in het Midden Oosten en Noord Afrika gaan benadrukken. Enerzijds gaat het daarbij om een soort van beschavingsoffensief (verspreiding van democratische waarden, e.d.), maar anderzijds wordt vooral ook gehoopt dat hervormingen de problemen in het Midden Oosten en Noord Afrika kunnen verminderen en de stabiliteit vergroten. Aan reeds langer bestaande initiatieven als het Euro-Mediterrane Barcelona proces en de samenwerkingsovereenkomst van de EU met de Gulf Cooperation Council (zie hieronder) zijn recent nieuwe toegevoegd van de zijde van de G8 (het Broader Middle East Initiative) en van de NAVO (het Istanbul Cooperation Initiative). Vooral de nieuwe ontwikkelingen lijken vanuit de regio met wantrouwen gezien te worden. Er is ook irritatie omdat de opeenvolgende en uiteenlopende initiatieven onduidelijkheid scheppen en ongecoördineerd overkomen.³⁷ Autoritaire regimes voelen zich er enigszins door bedreigd. Echter ook veel oppositionele groepen hebben moeite met de westerse bemoeienis. Voor hen is deze ongeloofwaardig (in geen regio lijkt de herinnering aan het koloniaal verleden zo vers en de perceptie van een neokoloniaal vervolg daarop zo sterk als in het Midden Oosten) en/of gaat deze niet ver genoeg (de ervaring van oppositiebewegingen is dat het Westen de autoritaire regimes steunde of nog steeds steunt). Het beeld bestaat dat Europa thans enigszins geloofwaardiger zou zijn omdat het ten aanzien van een aantal problemen in het Midden Oosten een genuanceerder positie inneemt, maar daar staat tegenover dat de machtiger Verenigde Staten aanzienlijk serieuzer worden genomen. De algemene visie in de regio is dat het Westen als geheel dubbele standaarden hanteert, dit vanwege de steun aan Israël, en zich niet door waarden, maar door puur eigenbelang laat leiden (olie, steun aan autoritaire regimes, e.d.). Weinigen in het Midden Oosten, en zeker ook in Saoedi-Arabië, zijn echt ontvankelijk voor buitenlandse bemoeienis. Externe druk vanuit het Westen kan zeer gemakkelijk tot averechtse effecten leiden, zeker waar het gaat om cultureel en religieus gevoelige onderwerpen.

Waar het specifiek om Saoedi-Arabië en de Golfregio gaat is er sinds 1989 de eerdergenoemde samenwerkingsovereenkomst tussen de Europese Unie en de Gulf Cooperation Council. Het doel van de overeenkomst is de onderlinge handel tussen de Europese Unie en de Golfstaten te bevorderen en een bijdrage te leveren aan de bevordering van de stabiliteit in de Golf. Het gaat daarbij vooral om samenwerking op de terreinen van industrie, energie en milieu. Voor de Europese Unie als geheel zijn de Golfstaten een belangrijke handelspartner: zij vormen in omvang de zesde exportmarkt voor de Unie. Voortbouwend op die bestaande overeenkomst heeft de Europese Raad in juni 2004 besloten parallel aan en als uitbreiding van de in 1995 in gang gezette Euro-

36) National Commission on Terrorist Attacks upon the United States 2004.

37) Aldus Sven Biscop tijdens de conferentie 'Democratisation and security in the Middle East: Challenges and possibilities', 6-7 december 2004, Kopenhagen.

Mediterrane samenwerking (het Barcelona proces) een strategisch partnerschap aan te gaan met landen in de Golfregio. Het doel is een dialoog aan te gaan over en samen te werken op de terreinen van onder meer mensenrechten, de rechtsstaat, democratisering, goed bestuur, sociale ontwikkeling, economische hervorming en terrorismebestrijding. Uitgangspunt is maatwerk.³⁸

Economische relaties tussen Nederland en Saoedi-Arabië

De Nederlandse invoer uit Saoedi-Arabië bestaat voor het overgrote deel uit olie. Dat spoort met het beeld aan Saoedische zijde: 90-95% van de waarde van de gehele Saoedische uitvoer komt uit olie. De waarde van de Saoedische export naar Nederland wisselt sterk van jaar tot jaar (resp. 2,8 miljard Euro in 2000, 2,3 in 2001, 1,6 in 2002 en 2 in 2003). In 2002 ging 2,8% van de uitvoer van Saoedi-Arabië naar Nederland (de belangrijkste klanten van Saoedi-Arabië waren in 2002 de Verenigde Staten met 18,6%, Japan, met 15,6%, Zuid-Korea met 10,1%, Singapore met 5,1% en China met 4,5%). De Europese OECD-landen importeerden in 2003 8,5 miljoen vaten olie per dag, waarvan er 1,3 miljoen (15,7%) uit Saoedi-Arabië afkomstig waren. Nederland importeerde daarvan 0,87 miljoen vaten per dag.³⁹ In totaal is ruim 19% van de Nederlandse olie-import afkomstig uit Saoedi-Arabië.⁴⁰

De handelsbalans met Saoedi-Arabië is voor Nederland zeer negatief. De waarde van de Nederlandse uitvoer naar Saoedi-Arabië was in 2000 680 en in 2003 878 miljoen Euro. Een kwart van de uitvoer bestaat uit voedingsmiddelen en landbouwproducten, een kwart uit machines en een kwart uit chemische (vooral farmaceutische) producten. In de loop van de jaren negentig is de concurrentie uit Azië, Australië en Nieuw Zeeland toegenomen. Als exporteur van goederen naar Saoedi-Arabië neemt Nederland een veertiende plaats in. In 2002 vormde de Nederlandse uitvoer naar Saoedi-Arabië 0,38% van de totale export.

De Nederlandse investeringen in Saoedi-Arabië lopen van jaar tot jaar sterk uiteen. Zo ging het in 2001 om 277 en in 2002 om 893 miljoen Euro. Andersom zijn de bedragen veel lager, resp. 25 en 48 miljoen Euro.

De toenemende Aziatische vraag naar Saoedische olie

De Golfregio en Saoedi-Arabië in het bijzonder zijn als leveranciers van doorslaggevend belang op de wereldwijde oliemarkt. Hoewel er enige discussie is over de toenemende betekenis van Rusland als leverancier van olie (en gas) is de verwachting dat in de

38) Zie: European Commission 23 juni 2004.

39) Gegevens ontleend aan de Energy Information Administration / International Petroleum Monthly, van augustus 2004.

40) Dit percentage is berekend uit gegevens ontleend aan een databestand verstrekt door het International Energy Programma van Clingendael, Den Haag (03-09-04).

eerstkomende tijd het belang van Saoedi-Arabië en de Golfregio als geheel, ook vergeleken met Rusland, nog zal toenemen. Qua gasreserves neemt Saoedi-Arabië, na Rusland, Iran en Qatar, de vierde plaats in. Het beleid is erop gericht in toenemende mate het gas te benutten voor de binnenlandse energiebehoefte in plaats van olie. Voor de komende tijd moet rekening worden gehouden met een naar verwachting forse toename van de vraag uit het Verre Oosten. Vooral de Chinese vraag naar olie zal enorm toenemen, terwijl de eigen oliewinning nu al daalt (nu al komt 60% van de olie-import van China uit de Golfregio). Veertig procent van de ruwe olie (en meer dan de helft van de raffinageproducten) uit Saoedi-Arabië gaat naar Azië (met name China, Japan en Zuid-Korea). Het Oosten, en met name China, zou in de nabije toekomst daarnaast ook een alternatieve leverancier kunnen worden van de benodigde expertise in de oliewinning en – verwerking en van andere hoogwaardige arbeid (voor de medische sector, bijvoorbeeld). Die toekomst zou zelfs zeer nabij kunnen zijn als terroristen erin slagen een uittocht van westerlingen uit Saoedi-Arabië te bewerkstelligen. Chinese experts zijn waarschijnlijk niet alleen goedkoper, maar wellicht ook bereid meer risico's te lopen dan westerse. De betrekkingen van China met het Midden Oosten zijn betrekkelijk recent en niet belast met een koloniaal verleden. Er is al een relatie waar het gaat om militaire technologie.⁴¹ Levensbeschouwelijk ligt er ook hier een grote kloof, maar aantrekkelijk voor de machthebbers in Saoedi-Arabië kan zijn dat China zich waarschijnlijk minder met de binnenlandse situatie in Saoedi-Arabië zal willen bemoeien.

41) Fuller (2004: 190) wijst op de mogelijkheid van 'security-for-energy swaps' van China met belangrijke olie- en gasproducenten in het Midden Oosten in de nabije toekomst.

4 Ontwikkelingen op de korte en middellange termijn

Een islamistische omwenteling zoals die van Khomeini in Iran of van de Taliban in Afghanistan lijkt op de korte termijn niet te verwachten. Daarvoor hebben te veel maatschappelijke groepen (nog) belang bij een continuering van de status quo. Bovendien is er niet een echt alternatief voor het huidige regime. De oppositie tegen het koningshuis komt vanuit verschillende hoeken, enerzijds liberaal (en gematigd islamistisch) en anderzijds radicaal islamistisch, waardoor het onwaarschijnlijk is dat er samengewerkt zal worden (temeer daar de liberalen uit de omwenteling in Iran van 25 jaar geleden de les kunnen hebben geleerd dat zij dan waarschijnlijk uiteindelijk aan het kortste eind zullen trekken).

Toch bestaat er ook op de korte termijn wel degelijk het risico van een ‘ongelukje’. Daarop zal hieronder eerst worden ingegaan. Op middellange termijn zijn de risico's van instabiliteit in Saoedi-Arabië (en waarschijnlijk dan ook regionaal of breder, vanwege de rol van Saoedi-Arabië) aanzienlijk groter, indien niet adequaat wordt gereageerd, door de Saoedische overheid en buitenlandse partners, op de sociaal-economische en politieke problemen die zich in het land ontwikkelen. Tenslotte zijn de onderlinge verhoudingen (die thans gekenmerkt kunnen worden als noodgedwongen samenwerking bij uiteenlopende waarden en toenemend wantrouwen) tussen het Westen en Saoedi-Arabië van dien aard dat rekening moet worden gehouden met ernstige wijvingen.

Een ‘ongelukje’ kan gebeuren

Gebrek aan transparantie en openheid is wellicht een tijd lang functioneel geweest voor het behoud van de machtspositie van de monarchie. Het kan nu evenwel gemakkelijk in zijn tegendeel verkeren. Gebrek aan informatie leidt tot speculeren, kan nervositeit bevorderen en dus paniecreacties teweegbrengen. Een uitzonderlijke, toevallige keten van gebeurtenissen kan in een situatie van onvolledige of onjuiste informatie grote en (vooralnog) onvoorspelbare gevolgen hebben. Dat zoiets gebeurt is niet geheel en al uit te sluiten. Er lijkt, bijvoorbeeld, niet veel nodig om een uittocht van westerlingen te veroorzaken. Hoewel er de laatste jaren verscheidene aanslagen in Saoedi-Arabië zijn

gepleegd, is de omvang daarvan tot nu toe relatief beperkt geweest.⁴² Toch was de onrust die erdoor werd teweeggebracht zeer groot. Deze wordt mede gevoed door het betrekkelijk isolement van buitenlanders in Saoedi-Arabië (en dus door de afstand die tussen hen en de Saoedische bevolking bestaat) en door de onzekerheid die men ervaart met betrekking tot bescherming tegen en bestrijding van terroristische groeperingen. Een massale uittocht van buitenlanders die in de oliewinning en in andere cruciale sectoren, zoals de gezondheidszorg, werkzaam zijn, zou (in ieder geval op de korte termijn) ernstige gevolgen hebben voor de oliewinning en de economie in Saoedi-Arabië (en wellicht ook voor de interne politieke stabiliteit). Uiteraard zou dit ook consequenties hebben voor de oliemarkt en dus ook voor de wereldeconomie. Echter ook intern is gebrek aan transparantie en kennis van de eigen samenleving een steeds groter risico, ook los van de eventuele politieke onvrede die erdoor gegenereerd wordt. De Saoedische samenleving is aanzienlijk ingewikkelder geworden dan zij, zeg vijftig jaar geleden, was. Gebrek aan openheid en informatie kan in deze omstandigheden ook leiden tot onjuist beleid en verkeerde reacties vanuit overheden.

Een onzekere factor op korte termijn is ook de opvolgingskwestie. Reeds bedacht is een scenario waarin een prins de troon claimt vanuit een radicaal islamistische agenda⁴³ en met een beroep op (neo-)salafistische waarden.

De middellange termijn

Zoals eerder geschetst bestaan er in sociaal-economisch en demografisch opzicht in Saoedi-Arabië belangrijke onevenwichtigheden. Deze zullen bij ongewijzigd of onvoldoende gewijzigd beleid onvermijdelijk tot aanzienlijke spanningen leiden. Volgens sommige bronnen zou er nu al sprake zijn van grote onvrede en frustraties onder de bevolking. Ook als dat nu nog niet zo zou zijn, dan is te verwachten dat de onvrede wel zal toenemen door de relatieve verarming, die optreedt naarmate de openbare voorzieningen meer achterblijven bij de snel groeiende bevolking, en door de toenemende werkloosheid.⁴⁴ De in de afgelopen decennia zo snel verworven rijkdom moet met steeds meer mensen gedeeld worden. Er is sprake van ‘diminishing opportunities’. De onbeperkte rijkdom blijkt geleidelijk aan een droom te zijn geweest.

Het is zeer de vraag of de koninklijke machthebbers in staat zullen zijn de Saoedische samenleving dusdanig te hervormen en de ruimte te geven dat deze de eerder (in §2) beschreven problemen de baas kan worden. Op de langere termijn zijn veranderingen wel

42) Zie voor een overzicht: Cordesman 2004a.

43) Door een analist van de BBC, geciteerd door *Champion* (2003: 295).

44) *Champion* 2003: 130; Wright 2004. Volgens een reeds eerder aangehaalde enquête ervaart de bevolking de werkloosheid in ieder geval wel als een zeer belangrijk probleem (Obaid 2004).

degelijk ook in het belang van de volgende generaties in het vorstehuis. Het Huis Saoed zal op zoek moeten gaan naar een alternatieve machtsbasis. Die zou, zoals eerder beschreven, gelegen kunnen zijn in een meer constitutionele vorm van monarchie. Vanuit de huidige mate van absolutisme gezien zijn nog vele gradaties van afstaan en delen van macht mogelijk. Toch lijkt vooralsnog het koningshuis, net als het land zelf, klem te zitten tussen traditie en moderniteit en niet in staat te zijn de verouderde steunpilaren van zijn macht te vervangen door nieuwe, aangepast aan de noden van de huidige tijd.

De relatie tussen Saoedi-Arabië en het Westen op de langere termijn

Ook indien er zich geen omwenteling voordoet in Saoedi-Arabië is een onbelemmerde toegang tot de olie voor Europa en de Verenigde Staten allerm minst gegarandeerd (ook als de gangbare cijfers met betrekking tot de reserves kloppen). Zoals eerder aangegeven is het buitenlands beleid van Saoedi-Arabië erop gericht een zo groot mogelijke autonomie te realiseren. Dat maakt het waarschijnlijk dat Saoedi-Arabië zich meer zal gaan oriënteren op de opkomende markten in Azië, China in het bijzonder. Dat proces is in feite al aan de gang. Verwacht moet worden dat de vraag naar olie in de komende jaren in Azië snel zal toenemen. De neiging zich meer op het Verre Oosten te gaan oriënteren kan versterkt worden door de – ook onder de bevolking sterk gevoelde – allergie voor westerse bemoeienis met wat wordt gezien als interne aangelegenheden (waar het gaat om, bijvoorbeeld, mensenrechten en vrouwenrechten in het bijzonder, persvrijheid, verkiezingen). De afwijzende reacties op – vooral de eerste versie van – het Amerikaanse ‘Greater Middle East Initiative’ spraken wat dat betreft boekdelen. Het bevorderen van (westerse) waarden kan in de praktijk haaks staan op het behoud van de toegang tot (voldoende) olie. Dat is allerm minst nieuw, want dit was in het verleden ook reden voor continuering van steun aan autoritaire regimes. Er is in feite al langere tijd sprake van een wisselende mix van realistisch en idealistisch beleid. De omstandigheden kunnen nu evenwel het Westen tot keuzes gaan dwingen. Wat Saoedi-Arabië (onder het huidige regime) vooral (maar ook vooralsnog!) bindt aan het Westen zijn de veiligheids garanties die de Verenigde Staten kunnen bieden. Als het gaat om buitenlandse expertise inzake de oliewinning en om de afzet van olie kan Saoedi-Arabië nu reeds in toenemende mate de blik naar het Oosten wenden. Als het gaat om veiligheid kan dat op termijn gaan gebeuren, zeker als een nucleair arrangement van Saoedi-Arabië met China (en eventueel ook Pakistan) tot de mogelijkheden gaat behoren (zie §3).

Bij een geleidelijke teloorgang van de olieleveranties vanuit Saoedi-Arabië zal militair ingrijpen door de Verenigde Staten in Saoedi-Arabië internationaal ‘moeilijker te verkopen’ zijn. Toch dient Saoedi-Arabië ook bij continuering van het regime van de huidige machthebbers rekening te blijven houden met mogelijk militair ingrijpen van de Verenigde Staten indien het al te zeer in strijd met de belangen van de Verenigde Staten gaat handelen. Indien in Saoedi-Arabië door een omwenteling militante islamisten aan de macht zouden komen waardoor de toegang van de Verenigde Staten tot de olie acuut geblokkeerd zou worden is ingrijpen door de Verenigde Staten – al dan niet in het verband

van een bredere coalitie – zeer waarschijnlijk. Een reden te meer daarvoor is dat een dergelijke omwenteling ook de kleinere oliestaten in de Golfregio niet ongemoeid zou laten.

5 Consequenties voor het Nederlands (c.q. Europees/Westers) beleid

Gezien het hierboven geschetst toekomstperspectief is de afhankelijkheid van het Westen, Nederland inclusief, van olie uit Saoedi-Arabië (en uit de Golfregio in het algemeen) te groot. Het plotseling wegvallen van de olieleveranties uit dit land, c.q. de Golfregio zou grote gevolgen hebben. Dat is natuurlijk een waarheid als een koe, maar dat maakt die waarheid geen greintje minder waar.

Een oliedeskundige, Colin Campbell, merkte onlangs terecht op dat de beste manier om energieveiligheid te vergroten het terugdringen van de vraag naar olie zou zijn.⁴⁵ Dat blijkt in de praktijk uitermate moeilijk te zijn. Bij het huidige Westers welvaartsniveau zullen de olieprijsen zeer sterk moeten stijgen om een daadwerkelijke en serieuze reductie in de vraag teweeg te brengen. Tegenover energiebesparing door gebruik van nieuwe technologie staat bovendien vaak nieuwe consumptie van energie door gebruik van nieuwe apparaten (vergelijk, bijvoorbeeld, de snelle introductie van de airco in de auto). Een sterke stijging van de olieprijsen zou overigens wel leiden tot een enigszins geringer oliegebruik (en economische schade) in ontwikkelingslanden.

Intensivering van het gasgebruik zou waarschijnlijk enig soelaas kunnen bieden, maar vergt grote investeringen van tijd en geld in de benodigde infrastructuur voor de aanvoer ervan. 'Eenvoudiger' lijkt het stimuleren van het gebruik van alternatieve energiebronnen, zij het dat daarbij lastige politieke afwegingen (kernenergie versus veiligheid; windenergie versus horizonvervuiling, e.d.) een belemmerende factor (kunnen) vormen. De olieprijsen zijn echter thans nog (steeds) te laag voor werkelijk adequate prikkels in de zoektocht naar aanvullende of alternatieve energiebronnen. Dat betekent waarschijnlijk dat de te grote en kwetsbaar makende afhankelijkheid van olie uit Saoedi-Arabië nog wel enige tijd zal voortduren.

Tegen deze achtergrond moet het Westen een duidelijker keuze maken tussen realisme en idealisme in het buitenlands beleid met betrekking tot Saoedi-Arabië in het bijzonder en het Midden Oosten in het algemeen. Beleidsdoelstellingen zijn

45) Colin Campbell, geciteerd in BBC News 7 juni 2004.

vaak strijdig en hebben in de praktijk zelfs ten dele averechtse effecten. De redenen zijn bekend. Er is een beladen gemeenschappelijke geschiedenis. Er zijn belangrijke culturele en religieuze verschillen. Het is verstandig daar rekening mee te houden. Economisch heeft het Westen belang bij een gestage stroom van olie (tegen een prijs die zodanig hoog is dat deze de economie nog niet schaadt, maar wel innovatie in alternatieve energiewinning en in beperking van het energiegebruik stimuleert).

Tegelijkertijd heeft het Westen de sterke neiging zijn waarden uit te dragen. Soms ligt dit in het verlengde van het economisch belang, bijvoorbeeld als het gaat om de bevordering van vrijhandel. Maar vaak ook gaat het om een missionaire beschavingsdrang, bijvoorbeeld als het gaat om de waarden van burgerlijke vrijheid en zelfbeschikking. Daarbij wordt soms wat te gemakkelijk verondersteld dat omhelzing van die waarden door de ander goed is voor die ander en voor het Westen zelf. Te weinig wordt daarbij beseft dat de instituties die deze waarden in het Westen zelf in het dagelijks leven handen en voeten geven, daar ook tijd nodig hebben gehad om te groeien, dat ze ook niet zonder conflicten tot wasdom zijn gekomen en dat ze ook nu nog steeds aandacht en verzorging nodig hebben. Met andere woorden, vrijheid en democratie kunnen niet eenvoudigweg van buitenaf worden opgelegd, maar moeten van binnen uit gedragen worden en een goede lokale voedingsbodem hebben.

In het spoor van de Amerikaanse interventie in Irak in 2003 is op enigszins bombastische wijze de aandacht gevestigd op de instabiliteit in het Midden Oosten en op alle misstanden die daaraan ten grondslag liggen. De ideeën over democratisering en andere wenselijke hervormingen in het Midden Oosten leken de hoogtijdagen van de ‘maakbaarheid van de samenleving’ in de schaduw te stellen. Het deed Rachel Bronson op de gedachte komen dat de Verenigde Staten bezig waren met ‘drive-by nation building’.⁴⁶ Door de toonzetting leek het ‘Broader Middle East’ initiatief van de G8 eigenlijk al mislukt voordat het gelanceerd werd. De westerse beschavingsdrang heeft in het Midden Oosten breed irritatie gewekt, niet alleen bij vertegenwoordigers van autocratische regimes, maar ook in oppositiekringen. Over en weer bestaan beelden die de relatie compliceren: het westen zou de Arabische en islamitische wereld afschilderen als irrationeel, agressief en gevaarlijk, en de Arabische wereld het Westen als arrogant en imperialistisch. De Arabische wereld zou een minderwaardigheids- en het Westen een meerwaardigheidscomplex hebben. Het Westen heeft in het Midden Oosten een geloofwaardigheidsprobleem. Daardoor wordt de effectiviteit van het westers democratiseringsoffensief al bij voorbaat ondergraven.

Het is bovendien de vraag of overhaaste democratisering de stabiliteit zal brengen die het Westen wenst. Het tegendeel zou kunnen gebeuren (vgl. Algerije). Democratie moge voor het Westen het einddoel zijn, maar het is misschien niet het middel tot succes, zoals Ludger Kühnhardt het treffend formuleerde.⁴⁷ Het is daarom verstandig minder de ‘grote trom te roeren’ en meer ruimte te laten voor een endogene ontwikkeling.

46) Bronson 2003: 275.

47) Kühnhardt 2003: 11.

Respectvolle nadruk op ‘ownership’, erkenning van het recht op zelfbeschikking, ook als het om democratisering gaat, en belangstelling laten blijken voor een daadwerkelijke, niet-rituele dialoog kan een goede eerste stap zijn op de weg naar de realisering van het uiteindelijk doel. Volgens Volker Perthes is één van de lessen van het Barcelona proces dat het verstandig is ‘democratie’ in haar samenstellende delen te ontleden en daarover apart in gesprek te gaan.⁴⁸ Hij noemt daarbij voorbeelden als de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en de versterking van het maatschappelijk middenveld. Dat zijn zaken die waarschijnlijk ook nog te gevoelig liggen in Saoedi-Arabië. Volgens Thomas Carrothers is het begrip ‘democratie’ door het Westen ‘overbeladen’ met allerlei zaken (zoals onderwijs, mensenrechten, sociale dimensies) die strikt genomen niet direct iets met de kern te maken hebben, namelijk politieke competitie. Het teruggaan naar die kern zou de dialoog erover kunnen vereenvoudigen.⁴⁹ Beide benaderingen behelzen een veel zakelijker stap voor stap benadering die in de huidige verhoudingen een verstandige keuze zou zijn.

Het verdient aanbeveling eerst af te tasten welke zaken over en weer zinvol en belangrijk worden gevonden. Het zou daarbij, bijvoorbeeld, kunnen gaan om de meer technische aspecten van economische hervorming, zoals economische instituties en wet – en regelgeving, en om samenwerking op het terrein van terreurbestrijding. Daarnaast kan uitwisseling van, bijvoorbeeld, wetenschappers, journalisten en ambtenaren (opleidingen hier, detacheringen daar) overwogen worden. Meer onderling contact, bijvoorbeeld ook in de vorm van seminars en conferenties, kan bijdragen aan een grotere openheid en transparantie, waardoor de informatievoorziening over en vanuit Saoedi-Arabië (maar andersom ook over het Westen) verbeterd wordt.

48) Perthes 2004: 2-3.

49) Thomas Carrothers van de Carnegie Endowment for International Peace, in een gesprek met de auteur op 24 november 2004.

Literatuurverwijzingen

Boeken, artikelen, e.d.

- Aarts, Paul (2004) De veerkracht van de Amerikaans-Saoedische betrekkingen. *Internationale Spectator* 58-2: 73-78.
- Abdel-Rahman (z. jr.) The determinants of foreign direct investment in the Kingdom of Saudi Arabia. Cairo: Economic Research Forum (Working Paper 0238) (<http://www.erf.org.eg/uploadpath/pdf/0238.pdf>/ 07-07-04).
- Abedin, Mahan (2003) Interview: Dr. Saad al-Faqih: Head of the Movement for Islamic Reform in Arabia. *Middle East Intelligence Bulletin* 5-11 (http://www.meib.org/articles/0311_saudii.htm/ 10-03-04).
- AIVD (Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst) (2004) Saudische invloeden in Nederland. Verbanden tussen salafitische missie, radicaliseringsprocessen en islamitisch terrorisme. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (<http://www.aivd.nl/contents/pages/8931/rapportsaoedischeinvloeden.pdf>/ 24-6-04).
- Al-Dakhil, Khalid (2003) Saudi Arabia's reform movement: A historical glimpse. *Arab Reform Bulletin* 1-4 (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace) (<http://www.ceip.org/files/Publications/ARB-10-15.asp?p=1&from=pubdate> / 24-03-04).
- Alexiev, Alex (2004) Ölmilliarden für den Dschihad: Saudi-Arabien finanziert den globalen Islamismus. *Internationale Politik* 59-2: 21-28.
- Allaf, Rime, et al. (september 2004) Iraq in transition: Vortex or catalyst? *Middle East Programme Briefing Paper* 04/02. London: Chatham House (<http://www.riia.org/pdf/research/mep/BP0904.pdf>/ 16-11-04).
- Baran, Zeyno (2004) Getting the Greater Middle East Initiative right. In the *National Interest* 3-9 (http://www.inthenationalinterest.com/Articles/Vol3_Issue9/Vol3Issue9BaranPFV.html/ 04-03-04).
- Beker, Michiel (1997) Saoedi-Arabië. Tijdbom onder de troon? In: Michiel Beker, Roemer van Oordt en Robert Soeterik (red.) *Het Midden-Oosten: Een politiek handboek*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek / Middle East Research Associates, pp. 128-137.

- Berman, Paul (2004) *Terror and liberalism*. New York: W.W. Norton & Company.
- Bronson, Rachel (2003) *Reconstructing the Middle East? The Brown Journal of World Affairs* 10-1: 271-281.
- Buruma, Ian, en Avishai Margalit (2004) *Occidentalism: The West in the eyes of its enemies*. New York: The Penguin Press.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2004) *Statistisch Jaarboek 2004. Voorburg / Heerlen* (<http://www.cbs.nl/nl/publicaties/publicaties/algemeen/statistisch-jaarboek/a-26-2004.pdf> / 29-09-04).
- Champion, Daryl (2003) *The paradoxical kingdom. Saudi Arabia and the momentum of reform*. London: Hurst & Company.
- CIA (Central Intelligence Agency) *The World Factbook – Saudi Arabia* (<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/print/sa.html> / 17-02-04).
- Cordesman, Anthony H. (2004a) *The prospects for stability in Saudi Arabia in 2004*. Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies (http://www.csis.org/burke/saudi/040219_prospectsforstability.pdf / 25-06-04).
- Cordesman, Anthony H., en Nawaf Obaid (2004) *Saudi military forces and development: Challenges and reforms (working draft: May 30, 2004)*. Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies (<http://www.csis.org/burke/saudi21/saudimilforces.pdf> / 07-07-04).
- Cordesman, Anthony H., en Nawaf Obaid (2004) *Saudi national security: Military and security services: Challenges and developments. Full report (working draft: September 30, 2004)*. Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies (http://www.csis.org/burke/saudi21/sns_military.pdf / 08-12-04).
- Donovan, Michael (2001) *Islam and stability in Saudi Arabia*. Washington, D.C.: Center for Defense Information (CDI Terrorism Project) (<http://www.cdi.org/terrorism/saudi-pr.cfm> / 09-03-04).
- Doran, Michael Scott (2004) *The Saudi paradox*. *Foreign Affairs* 83-1: 35-51.
- Economische Voorlichtingsdienst (2004) *Online overzicht buitenlandse handel Saudi-Arabië* ([http://www.evd.nl/printing_overzichten/lob_buh.asp?landen='Saudi-Arabië'&rubrieken=\(alleen%20buh\)%/](http://www.evd.nl/printing_overzichten/lob_buh.asp?landen='Saudi-Arabië'&rubrieken=(alleen%20buh)%/) 29-09-04).
- Economist Intelligence Unit, The (juni 2004) *Country report Saudi Arabia*. London.
- Energy Information Administration: *Official Energy Statistics from the U.S. Government (augustus 2004) International Petroleum Monthly* (<http://www.eia.doe.gov/emeu/ipsr/t47.xls> + <http://www.eia.doe.gov/emeu/ipsr/t31.xls> + <http://www.eia.doe.gov/emeu/ipsr/t32.xls> / 29-09-04).
- Energy Information Administration (juni 2004) *Saudi Arabia* (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/saudi.html> / 29-09-04).
- ESAI (Energy Security Analysis) (7 juni 2004) *How vulnerable is Saudi Arabia? Weekly Intelligence Briefing* (<http://www.esai.com/pdf/Wb060704.pdf> / 23-07-04).
- European Commission (23 juni 2004) *EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East. Final report. Euromed Report Nr. 78* (http://europa.eu.int/comm/external_relations/euromed/publication/2004/euromed_report_78_en.pdf / 02-12-04).

- Europese Unie (2004) The EU's relations with the Gulf Cooperation Council: Overview (http://europa.eu.int/comm/external_relations/gulf_cooperation/in_tro/30-09-04).
- Everts, Steven (2004a: 18) Engaging Iran. A test case for EU foreign policy. London: Centre for European Reform (Working Paper).
- Fuller, Graham (2004) The future of political Islam. New York: Palgrave Macmillan.
- Ganguly, Sumit (2004) Pakistan, the other rogue nation. *Current History* 103-672: 147-150.
- Gause III, F. Gregory (2002) Be careful what you wish for. The future of U.S.-Saudi relations. *World Policy Journal* 19-1: 37-50.
- Gause III, F. Gregory (2004a) Saudi Arabia challenged. *Current History* 103-669: 21-24.
- Gause III, F. Gregory (2004b) Saudi Arabia at a crossroads? Notes from a recent visit. *Strategic Insights* 3-2 (http://www.ccc.nps.navy.mil/si/2004/feb/gause_Feb_04.asp/21-07-04).
- Gordon, Michael (2004) Dossier: Abdullah bin Abdel Aziz: Crown Prince of Saudi Arabia. *Middle East Intelligence Bulletin* 6-1(http://www.meib.org/articles/040_saudd.htm/10-03-04).
- Greenberg, Maurice R., et al. (15 juni 2004) Update on the Global Campaign Against Terrorist Financing. Second report of an Independent Task Force on Terrorist Financing sponsored by the Council on Foreign Relations. New York. (http://www.cfr.org/pdf/Revised_Terrorist_Financing.pdf/27-07-04).
- Halper, Stefan, en Jonathan Clarke (2004) *America alone: The neo-conservatives and the global order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardy, Roger (23 januari 2004) Saudi Arabia: Between violence and reform (<http://meionline.com/features/print184.shtml/04-02-04>).
- Henderson, Simon (2004b) Making friends. *The World Today* 60-5: 9-10.
- Human Rights Watch (2004) Bad dreams: Exploitation and abuse of migrant workers in Saudi Arabia. New York (http://www.hrw.org/reports/2004/saudi_0704.pdf/16-07-04).
- Institute for the Analysis of Global Security (31 maart 2004) New study raises doubts about Saudi oil reserves. *Energy Security* (<http://www.iags.org/n0331043.htm/02-08-04>).
- International Crisis Group (14 juli 2004) Can Saudi Arabia reform itself? ICG Middle East Report No. 28. Cairo/ Brussels (http://www.icg.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iran_gulf/28_can_saudi_arabia_reform_itself_web.pdf/16-07-04).
- International Crisis Group (21 september 2004) Saudi Arabia backgrounder: Who are the islamists? ICG Middle East Report No. 31. Amman / Riyadh / Brussels (http://www.icg.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iran_gulf/31_saudi_arabia_backgrounder.pdf/23-09-04).
- Kamp, Karl-Heinz (2004) Wie sicher sind Pakistans Atomwaffen? *Internationale Politik* 59-9: 51-56.

- Knights, Michael (2004) Saudi Arabia faces long-term insecurity. *Jane's Intelligence Review* (<http://www.washingtoninstitute.org/media/knights/knights0704.pdf/> 16-07-04).
- Kühnhardt, Ludger (2003) System-opening and cooperative transformation of the Greater Middle East. A new Trans-Atlantic project and a joint Euro-Atlantic-Arab task. Lisboa: EuroMeSCo Secretariat (EuroMeSCo Paper 26).
- Lacroix, Stéphane (2004) Between islamists and liberals: Saudi Arabia's new 'islamo-liberal' reformists. *Middle East Journal* 58-3: 345-365.
- Luft, Gal, en Anne Korin (2004) The Sino-Saudi connection. *Commentary* 117-3: (http://www.commentary.org/article_print.asp?aid=11703028_1/ 19-03-04).
- McDowell, Steven R. (2003) Is Saudi Arabia a nuclear threat? Monterey (California): Naval Postgraduate School(Thesis)(<http://www.ccc.nps.navy.mil/research/theses/McDowell03.pdf/> 08-12-04).
- Morse, Edward L., en James Richard (2002) The battle for energy dominance. *Foreign Affairs* 81-2: 16-31.
- National Commission on Terrorist attacks upon the United States (2004) The 9/11 Commission Report. Executive summary (<http://a257.g.akamaitech.net/7/257/2422/22jul20041147/www.gpoaccess.gov/911/pdf/execsummary.pdf/> 23-07-04).
- Nederlandse Bank, De (2004) Statistieken: Betalingsbalans, directe investeringen en internationale reserves (<http://www.statistics.dnb.nl/index.cgi?lang=nl&todo=Balans/> 29-09-04).
- Nonneman, Gerd (2001) Saudi-European relations 1902-2001: A pragmatic quest for relative autonomy. *International Affairs* 77-3: 631-661.
- Okruhlik, Gwenn (2002) Networks of dissent: Islamism and reform in Saudi Arabia. *Current History* 101-651: 22-28.
- Perthes, Volker (2003) America's 'Greater Middle East' and Europe. Key issues for the Transatlantic Dialogue. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP Comments 3).
- Pollack, Josh (2003) Anti-Americanism in contemporary Saudi Arabia. *MERIA (Middle East Review of International Affairs) Journal* 7-4 (<http://www.meria.idc.ac.il/journal/2003/issue4/jv7n4a3.html/> 10-03-04).
- Raphaëli, Nimrod (2003) Saudi Arabia: A brief guide to its politics and problems. *MERIA (Middle East Review of International Affairs) Journal* 7-3 (<http://www.meria.idc.ac.il/journal/2003/issue3/jv7n3a2.html/>10-03-04).
- Rouleau, Eric (2002) Trouble in the kingdom. *Foreign Affairs* 81-4: 75-89.
- Sageman, Marc (2004) Understanding terror networks. Philadelphia: Penn, University of Pennsylvania Press.
- Sohail, Esam (2003) The Syrian-Saudi Arabian nexus. *Middle East Intelligence Bulletin* 5-7 (http://www.meib.org/articles/0307_sl.htm/ 10-03-04).
- Teitelbaum, Joshua (2000) Holier than thou. Saudi Arabia's Islamic opposition (<http://www.washingtoninstitute.org/pubs/exec/teitelexec.htm/> 07-07-04).

- Teitelbaum, Joshua (2002) Dueling for Da'wa: State vs. society on the Saudi internet. *Middle East Journal* 56-2: 222-239.
- Telhami, Shibley, en Fiona Hill (2002) Does Saudi Arabia still matter? Differing perspectives on the Kingdom and its oil. *Foreign Affairs* 81-6: 167-178.
- Unger, Craig (2003) Saving the Saudis (<http://www.wesjones.com/saudi1.htm/> 11-06-04).
- United Nations (2002) Millennium development goals. Report on the Kingdom of Saudi Arabia. Riyadh.
- United Nations Development Programme en Arab Fund for Economic and Social Development (2002) Arab human development report 2002: Creating opportunities for future generations. New York.
- United Nations Development Programme en Arab Fund for Economic and Social Development (2003) Arab human development report 2003: Building a knowledge society. New York.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2003) Gender and education for all: The leap to equality. Education for All Global Monitoring Report 2003/4. Paris.
- Watkins, Eric (2004) Blackening the face of terrorism in Saudi Arabia. *Terrorism Monitor* 2-13: 1-3 (http://www.jamestown.org/images/pdf/ter_002_013.pdf/ 30-07-04).
- Woodward, Bob (2004) Plan of attack. New York: Simon & Schuster.
- World Bank, The (2003) Global economic prospects: Realizing the development promise of the Doha Agenda. Washington, D.C.
- World Islamic Front Statement (23 februari 1998) Jihad against Jews and crusaders (<http://www.fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm> / 05-10-04).
- Yamani, Mai (2004) Saudi Arabia. Terminal decline? *The World Today* 60-7: 10-11.

Dag- en weekbladen, e.d.

- Al-Ahram Weekly Online (22-28 januari 2004) Guarded change. 674 (<http://weekly.ahram.org.eg/print/2004/674/re6.htm> / 24-03-04).
- Al-Rasheed, Mohammad T. (5 augustus 2004) Focus on Saudization. *Arab News* (<http://www.arabnews.com/?page=7§ion=0&article=49405&d=5&m=8&y=2004> / 05-08-04).
- AlterNet (29 april 2004) Is Saudi Arabia still the king of the oil? (<http://www.alternet.org/module/printversion/18555> / 02-08-04).
- Arab News (26 februari 2004) The Saudi Arabian oil miracle. Can it continue to grow? (<http://www.arabnews.com/?page=6§ion=0&article=40151&d=26&m=2&y=2004> / 02-08-04).
- BBC News. Country profile: Saudi Arabia (<http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/1/hi/world.../791936.st> / 17-02-04).
- BBC News (15 oktober 2003) Mass arrests follow Saudi rally (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3194500.stm / 24-03-04).

- BBC News (7 juni 2004) Is the world's oil running out fast? (<http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/1/hi/business/3777413.stm> / 02-08-04).
- BBC News (21 juni 2004) Ex-officer 'to lead Saudi al-Qaeda' (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3825863.stm / 22-06-04).
- Boom, Jeroen (17 juli 2004) Het gaat erg slecht. *De Groene Amsterdammer* 128-29/30: 10-13.
- Cordesman, Anthony H. (3 juni 2004b) Al Qaeda's small victories add up. *The New York Times* (<http://www.nytimes.com/2004/06/03/.../03CORD.html?th=&pagewanted=print&position=03-06-04>).
- Dar al Hayat (3 maart 2004) Campaign against Saudi oil (<http://www.daralhayat.net/actions/print2.php> / 02-08-04).
- Economist*, The (4 maart 2004) Saudi Arabia. Adapt or die (http://www.economist.com/printedition/PrinterFriendly.cfm?Story_ID=2482168 / 09-03-04).
- Economist*, The (29 mei 2004) Special report Saudi Arabia and oil. What if? pp. 68-69.
- Economist*, The (5 juni 2004) Saudi Arabia. Why terrorists are targeting Islam's holiest land. pp. 35-36.
- Economist*, The (19 juni 2004) Special report: Arab women. Out of the shadows, into the world. pp. 26-28.
- Economist.com* (11 februari 2004) Let's see them stick to this one (http://www.economist.co.uk/agenda/PrinterFriendly.cfm?Story_ID=2422858 / 02-08-04).
- Eldridge, James (18 juni 2004) Saudi Arabia: Al Qaeda's strategic goals. *Stratfor Weekly* (<http://www.stratfor.com/corporate/index.neo?page=basicssample> / 24-06-04).
- El-Gawhari, Karim (3-9 juni 2004) Gilded cage with bearded guards. *Al-Ahram Weekly* 693 (<http://weekly.ahram.org.eg/print/2004/693/rel.htm> / 10-06-04).
- Everts, Steven (9 februari 2004b) Why Gulf States need their own security forum. *Financial Times*.
- Guardian*, The (18 september 2003) Saudis consider nuclear bomb (<http://www.guardian.co.uk/international/story/0,3604,1044380,00.html> / 24-03-04).
- Gulf States Newsletter (23 juli 2004) Saudis ponder first elections, extent of political opening. 28-739: 1-3.
- Gulf States Newsletter (17 september 2004) Saudi conservatives concede on elections, fight rearguard action over women's rights. 28-741: 1-2.
- Gulf States Newsletter (15 oktober 2004) Nayef says no to women's voting as Saudi conservatives fight back. 28-743: 3.
- Henderson, Simon (31 mei 2004a) Bin Laden increases his challenge to the House of Saud. *The Times* (<http://www.washingtoninstitute.org/media/henderson/henderson053104.htm> / 24-06-04).
- Kyl, Jon, en Charles Schumer (18 augustus 2003) Saudi Arabia's teachers of terror. *The Washington Post* (<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A7405-2003Aug17?language=printer> / 24-03-04).

- Moaddel, Mansoor (26 augustus 2004) Are Saudis religious fanatics? A survey says 'no'. The Daily Star (http://www.dailystar.com.lb/printable.asp?art_ID=7718&cat_ID=5/26-08-04).
- New York Times, The (28 juni 2004) Saudis in terror's shadow (<http://www.nytimes.com/2004/06/28/.../28MON1.html?th=&pagewanted=print&position/28-06-04>).
- NRC Handelsblad (14 maart 2000) Op het Marokkaanse platteland is het vrouwenleven hard (<http://www.nrc.nl/W2/Nieuws/2000/03/14/Vp/06.html/02-08-04>).
- NRC Handelsblad (10 juni 2002) Saoedi-Arabië is dankzij 11 september de soep van de dag. Vraaggesprek met Saoedische liberaal (<http://www.nrc.nl/print/1023684685291.html/02-08-04>).
- Obaid, Nawaf (24 juni 2004) What the Saudi public really thinks. The Daily Star (http://www.dailystar.com.lb/printable.asp?art_ID=5562&cat_ID=5/16-07-04).
- Petroleumworld.com (14 maart 2004) Saudi Arabia's reserves: Is the glass half empty? (<http://www.petroleumworld.com/LagniappeMar16.htm/02-08-04>).
- Posner, Gerald (27 juli 2004) Scrutinizing the Saudi connection. The New York Times (<http://www.nytimes.com/2004/07/27/opinion/27posn.html/27-07-04>).
- Roelants, Carolien (1 juni 2004) Riad weet zich geen raad met terreur. NRC Handelsblad (<http://www.nrc.nl/buitenland/artikel/print/1086066822605.html/01-06-04>).
- Schempf, F. Jay (2004) Simmons hopes he's wrong. Leading energy analyst believes Saudi Arabia's crude oil supply near peak; calls for greater global reserve transparency to anticipate 'cataclysm'. Petroleum News 9-31 (<http://www.petroleumnews.com/pnarchpop/040801-02.html/02-08-04>).
- Telegraaf, De (31 juli 2004) Bush' energie-adviseur Matt Simmons luidt de noodklok: 'Saoedische olieproductie heeft zijn beste tijd gehad'.
- Telegraph.co.uk (12 juni 2004) Wall Street life: Take an oil price over \$40 – then quadruple it (<http://www.telegraph.co.uk/core/Content/displayPrintable.jhtml;sess.../cclife12.xml&site=/02-08-04>).
- USA Today (10 mei 2004) Saudi fields are vital to world's oil supply (http://www.usatoday.com/money/world/2004-05-10-saudi-oil_x.htm/02-08-04).
- Washington Post, The (6 augustus 2002) briefing depicted Saudis as enemies. Ultimatum urged to Pentagon Board (<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A47913-2002Aug5?language=printer/07-07-04>).
- Washington Post, The (18 maart 2004) Saudi Arabia detains reformers (<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A64814-2004Mar16?language=printer/18-03-04>).
- Washington Post, The (7 juli 2004) Exiled Saudi is dissident to some, terrorist to others. (<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A29641-2004Jul5?language=printer/07-07-04>).
- Washington Post, The (11 juli 2004) Saudis facing return of radicals. Young Iraq veterans join underground (<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A41375-2004Jul10?language=printer/12-07-04>).

Washington Post, The (23 juli 2004) Poll shows growing Arab rancor at U.S.
(<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A7080-2004Jul22?language=printer / 23-07-04>).

Wright, Lawrence (2004) The kingdom of silence. The New Yorker. January 5, 2004: 48-73.

Over de auteur

Dit Essay, afgerond in december 2004, is geschreven in het kader van de samenwerking tussen het Instituut Clingendael en de Eenheid Strategische Beleidsplanning (SPL) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. De auteur, Leen Boer, is werkzaam bij deze Eenheid. Dit Essay verwoordt op geen enkele wijze standpunten of beleid van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.